MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

# FIGYELMEZŐ.

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

XII$^{dik}_{ik}$ füzet. 1874. December.

## I.

## A magyarországi protestáns egyletről.

### 9. §.

A tudományos vizsgálódás szabadsága és a magyarországi protestáns egylet.

Bármi értelmet tulajdonitson valaki saját önzetlen meggyőződéséből vagy időnként változó érdekeinél fogva a „protestáns“ nevezetnek s bármely párthoz vagy irányzathoz tartozzék is a protestáns egyházi élet és tudományosság mezején, ugy hiszem, hogy azt minden kételkedés nélkül vallja, miszerént a protestantizmusnak egyik főelve a tudományos vizsgálódás feltétlen szabadsága, vagyis az, hogy ezen szabadságnak semmiféle emberi hatalom és tekintély korlátokat nem vethet.

Magától érthető, hogy miként minden emberi szabadság-



Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nak, ugy a tudományos vizsgálódás szabadságának is, vannak magában ebben benne fekvő természetszeréntí korlátai. Véges az emberi elme, korlátolttak az eszközök, rövid az élet s ennélfogva kicsiny a tér és az idő, amelyekkel és amelyeken a mi tudományos vizsgálódásunk forgolódhatik. stb. Ily okoknál fogva nem nevezhetjük ezen szabadságunkat sem feltétlenül korlátlannak és véghetetlennek; mert ilyennel csak az Isten birhat. A dolog veleje, miként kiemelém abban áll, hogy a protestáns egyházban a tudományos vizsgálódásnak semmiféle emberi hatalom és tekintély nem vehet jogosult korlátokat. Dogmák, hitvallások, maga ez egész biblia, eredetével, tartalmával és mindenével egyetemben, lehetnek, sőt szükség is, hogy legyenek tárgyai a tudományos vizsgálódásnak, amelynek köréből azokat sem zsinat, sem semmiféle gyülés vagy rendelet el nem vonhatja. — „Vizsgáljátok az irásokat.“ „A lélek mindeneket vizsgál, még az Istennek mélységeit is.“ stb.

A tudományos vizsgálódás szabadságának elvét, én folyvást vallottam és vallom most is, sőt tudomásom szerént vallják azt még a legszélsőbb orthodox protestáns theologusok is. Mi az oka tehát mégis, hogy a mi protestáns egyletünk vezérférfiai, nem szünnek meg ismételve azt hirdetni a közönségnek, hogy én és elvtársaim, a tudományos vizsgálódás szabadságát egyházunkban el akarjuk nyomni: stb.

Ennek főoka az, mert ők, nem tesznek kellő különbséget a rokon fogalmak között. Tudományos vizsgálódás szabadsága, lelkiösmeret-szabadság, vélemény-szabadság, tanszabadság stb; ők mindezen fogalmakat promiscue használják, holott ezek között, épen protestáns egyházi téren is, határozott különbséget lehet, sőt kell tenni; s miután az minden kétségen tul van, hogy én, egyházunk határain belől, a korlátlan tanszabadság mindenütt való jogosultságát tagadtam és tagadom: ebből egészen alaptalanul azt következtetik, hogy megtámadtam a tudományos vizsgálódás, sőt a lelkiösmeret szabadságát is.

Én azt hiszem, hogy vizsgálódásról vagy kutatásról csak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ott lehet szó, a hol a vizsgálódás vagy kutatás tárgyát alkotó igazság, nincs még hitemnek vagy meggyőződésemnek teljes birtokában; mert hogy ha valamely igazságról teljes tökéletes hitem s meggyőződésem van már, azt kutatni és vizsgálni épen ugy nem szükség, mint keresni azt, amit megtaláltam. Ha azonban hitem vagy meggyőződésem ingadozni kezd, tüstént elő áll az uj vizsgálat szüksége, és én annak jogát és szabadságát teljes mértékben követelhetem.

Azonban előttünk most, nem általában bármiféle vizsgálódásról, hanem különösen a tudományos vizsgálódásról, tehát arról vagyon szó, amelylyel a tudomány emberei foglalkoznak éspedig a tudomány elvei, törvényei szerént és eszközeivel. Az ily vizsgálódás már épen a protestáns egyházi élet és tudomány mezején is a legfelségesebb és legmagasztosabb, de egyszersmind a legnehezebb dolgok egyike. Kitünő, átható s a birálat és itélettétel nehéz munkájára képes észtehetség, kellő tudományos képzettség, több müvelt nyelvek és irodalmak ösmérete, gazdag könyvtár és más efélék elmulhatatlan feltételei a valódi tudományos vizsgálódásnak.

Két három cikkből vagy könyvből, avagy épen harminckilencből is megirni a negyediket vagy negyvenediket, külföldi tudósok müveit magyarra forditva kiadni, vagy az ő vizsgálódásaik nekünk tetsző eredményeit nemzeti nyelvünkön hirdetni, vagy azokkal a napi irodalom, gyülések és egyleti élet mezején harangirozni és izgatni, polemizálni, pamphleteket és pasquilokat irni, — ezek és a többi efélék még, bármelyik óldalon tünjenek is fel, épen nem méltók a vizsgálódás s még kevésbé a tudományos vizsgálódás nevére söt nagyon is távol állanak attól.

Méltán mondja korunk egyik kitünő protestáns tudósa, erlangeni egyetemi jogtanár Scheurl, hogy a protestáns egyház kebelében is, a tudományos vizsgálódás „csak kevés számu, kitünő észtehetségü s magas tudományos képzettséggel biró emberek dolga lehet, mert a tiszta igazság kibuvárlására törekvő birálat, a legfelsőbb és legnemesebb munka, amit csak az emberi elme valaha magára vehet. Aki azt gon-



Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

dolja, hogy erre mindenki képes, annak bizonynyal, még csak sejtelme sincs ennek valódi mivóltáról.“ [1])

Mit gondoljon tehát az ember, midőn a mi magyar protestans egyleteseink oly könnyelmüen beszélnek a tudományos vizsgálódásról és annak szabadságáról, hogy erre nézve pl. különösen az ő fiók egyleteiket tartják felhasználandóknak „s ezek által mindent megkisért az egylet, hogy a tudományos kutatásokat (tehát nem csupán csak eredményeit azoknak, hanem magokat a kutatásokat) a felvilágosodás és szabadság érdekében érvényesithesse.“ [2])

Távol van tölem minden haszontalan kisebbités és senki nálamnál forróbban nem óhajtja azon időnek eljövetelét, a melyben a valódi tudományos vizsgálódásnak eredeti gyümölcseit a mi magyar protestáns theologiai tudományosságunk és irodalmunk mezején is üdvözölhetjük. Ezen időnek azonban, nálunk még hajnala sem derült fel. Mi, a valódi theologiai tudományosság mezején még nem termelök, hanem csak fogyasztók vagyunk éspedig azok is nagyon inségesek. Mi a theologiai tudomány mélységeiben bányákat nem nyitottunk, hogy azokból a tudomány kincseit gazdagithatnók; mi csak a mások bányáiból kikerült apró pénzeket kapjuk éspedig azokat is sokszor már harmad-negyed kézből megkoptatva és bepiszkolódva. Kicsoda bánthatná tehát nálunk a tudományos vizsgálódás szabadságát, midőn itt valódi tudományos vizsgálódás még nem is létezik?! De a modernek általi létrehozását is ennek, ki gátolhatná, csak birjanak kellő szellemi és anyagi képességgel arra?!

Egyébiránt csak csudálkozni lehet azon, hogy a mi protestáns egyleteseink, oly nagyhangon és oly vészharangkongással emlegetik a tudományos vizsgálódás szabadságát, holott vóltaképen nem az ily vizsgálódás, hanem más valami az ő céljok; mert hiszen különben, teljes készséggel el kellett vólna fogadniok a pataki tervezetet, amelynek igen he-

---

[1]) D. Adolf v. Scheurl. Die Verfassungsmässige Stellung der evang. lutherischen Kirche in Bayern zur Staatsgewalt. Erlangen. 1872. 73-ik l.

[2]) A magyarországi protestáns egylet évkönyve. I. Pest. 1871. 64.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lyes alapeszméje épen a magyar protestans theologiai tudományos irodalom megalapitása vólt. Ámde nekik a pataki tervezet teljességgel nem vólt elég, ök azon messze tulmentek.

Hogy ök a valódi tudományos vizsgálódásra komolyan nagyon kevéssé gondoltak, az tul van minden kétségen, mert már első lehelletökkel, már alakuló gyülésökön tul tették magokat a vizsgálódás s különösen a tudományos vizsgálódás stadiumán, amenyiben oly dolgokat fogadtak el és hirdettek bevégzett kész igazságokként, amelyek a legtekintélyesebb német protestáns theológiai tudományosság mezején sincsenek eldöntve; oly dolgokat, amelyek nemcsak az evangyéliomi protestáns tudományosságnak, de magának az egyháznak is felforgatására vezetnének. Ők nyiltan és határozottan az ugynevezett modern theologiához csatlakoztak, amely pedig, az evangyéliomi protestáns keresztyénség itélőszéke előtt, a mi meggyőződésünk szerént is, se nem modern, se nem theologia. Nem modern, söt nagyon is antiquar, mert annak minden lényeges tanát, már a 2-ik század közepe táján hirdette Celsus, s azután is gyakran hirdették Celsus több elvutódai; nem theologia, mert elveti a biblia szerénti Istenröli hitet.

## 10. §.

A modernek elvetik az evangyéliomi keresztyénség Istenröli hitét.

Az evangyéliomi keresztyénség egy öntudattal és akarattal biró élő igaz Istent hisz, aki mindenütt jelenvaló, mindentudó, véghetetlen bölcs, szent, igaz, jó és irgalmas, aki mindenható, tehát megtehet mindent, valamit csak akar, aki e világot teremtette és ennek gondját viseli, mégpedig nem csak egyetemében, hanem külön-külön minden egyes tagjaiban is. stb. Egy szóval: hiszünk és vallunk oly élő igaz Istent, aki él és uralkodik nemcsak e világban, hanem e világ felett is véghetetlenül; vagyis a szokásos kifejezést követve, oly Istent hiszünk, aki nemcsak immanens, hanem transscendens is egyszersmind.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A modernek immár, az evangyéliomi keresztyénségnek a teljes szentiráson alapuló ezen hitét, egyszerüen elvetik azon az okon, mert ez, az ujabb kor természettudományi és bölcsészeti vizsgálatai folytán kifejlett modern világnézlet vagy modern öntudat, modernes Bewusstsein előtt, csak egy percig is meg nem állhat.

Már 6-dik §-ában e dolgozatnak előadám, hogy Lang zürichi lelkész, a reformerek szónoki vezére, „a régi Istent", aki öntudattal és akarattal bir s nem csak immanens, hanem transscendens is, merőben elveti, mint mythologiába valót. stb. Azólta történt, hogy a német protestáns egylet lipcsei nagy gyülése alkalmával, az egyik predikátziót emlitett Lang tartván, s ezen egyházi beszédet Dr. Ziller lipcsei egyetemi tanár vizsgálat alá vévén, végeredményül határozottan kimondja a többek közt, miszerént Lang „keresztyéni értelemben Istent nem ösmér."[3]) Az emlitett helyen felhoztam azt is, hogy Biedermann zürichi hittanár, a modernek theologus vezére, a keresztyénség több sarkalatos igazságaival együtt elveti az öntudattal és akarattal biró Istenröli hitet s a világnak Isten általi teremtetését is. stb.[4])

A holland modernekről, akikre vonatkozólag egynéhány példát már szintén hoztam vólt fel, azt mondja Dr. Kuyper amsterdámi lelkész, hogy a modernek Istene csak valami abstractio és semmi valódi létellel nem bir, és hogy ha következetesek akarnak lenni, az isteni gondviselést elmulhatatlanul tagadniok kell s valódi bünt nem ösmerniök. stb. Idézi a többek közt van Houten-nek következő nyilatkozatát: „A természettudomány Istene, aki müködésében szilárd változhatatlan törvényekhez van kötve, az ösrégi Istennek minden

---

[3]) „Lang kennt keinen Gott im christlichen Sinne". Ziller. Gegen die vom züricher Geistlichen Lang am Protestantentage 1873 in Leipzig gehaltene Predigt. Langensalza, 1874.

[4]) Gegen die moderne Lehre! Zwei Vorträge gehalten in der ersten öffentlichen Versammlung des evang. kirchlichen Vereins in St. Gallen. St. Gallen. 1872. 10—12 l. — Lange J. P. Das Sic et Non oder die Ja und Nein-Theologie der modernen Theologen. Bielefeld. 1869. 7. l.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lényeges tulajdonait elvesztette s annak vonzó sajátságaiból már semmivel sem bir.' stb.[5])

Ha már a modernek, csupán egy oly üres fogalomból álló Istent ösmernek, aki vagyis amely mindenben a természet törvényeihez van köttetve s azoktól eltérni sem akaratja sem hatalma nincs, egy szóval: ha a puszta rideg immanentziát hiszik és tanitják: nagyon természetes, hogy tagadniok kell minden természet vagy érzékfelettit, tagadniok kell különösen az ugynevezett csudák megtörténtét, söt lehetöségét is. Valóban nincs is semmi, ami ellen a modernek oly nagy kedvvel üznék a hadjáratot, mint a csudák ellen, és ha közülök vannak némelyek, különösen német földön, akik tartózkodnak még most, kereken és nyiltan kimondani, hogy élő személyes Istent nem hisznek, a csudák ellen az ilyenek is teljes mérvben kiöntik tudományuk és buzgalmuk tüzes bosszuállását, nem vévén kellöen figyelembe, hogy aki a csudák lehetöségét tagadja, az eo ipso elhagyta az evangyéliomi keresztyénség Istenröl való bibliai hitét is.

Annak rövid kimutatása végett, hogy a külföldi modernek miként gondolkoznak a csudákról, legyen szabad ezuttal csak a következő adatokat emliteni fel.

Általánosan elösmert tény, miszerént az ugynevezett tübingeni iskola hivei, unalomig ismételgetik a csudák lehetetlenségét, ezzel árgumentálván az evangyéliomok authentiája ellen.[6]) Az egész német protestans egyletben az egy Baumgartenen kivül, aligha van már egyetlen-egy lélek is, aki a csudák lehetöségét hinné. Schwalb azt mondja, hogy a Krisztus isten-ember vóltát csak aféle csudákkal lehet bizo-

---

[5]) Die moderne Theologie, der Modernismus, eine Fata Morgana auf christlichem Gebieth. Aus dem Holländischen des Dr. Kuyper übersetzt als Gegenstück zu unseren Schweizerischen Zuständen. Mit einem Vorwort von Prof. Dr. Riggenbach. Zürich 1872. 28, 32, 34, 61–67 ll. Ezen alapos és amellett szellemdus művet kiválóan ajánlom a lelkésztársak figyelmébe. Nyelvünkre szabadon áttéve, nagyon alkalmas vólna arra, hogy lelkészi értekezleteken felolvastassék és szabad eszmecserével tárgyaltassék.

[6]) Lange. Sic et Non. 9.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nyitni, „amelyek, ha megtörténtek vólna, az egész világon ösmert s maga az Isten által alkotott örök törvények megsemmisittettek vólna.“[7]) Hanne, a német protestans egylet másik kitünö hive, nyilván beszél keresztyén pantheizmusról, ami természetesen egyenes tagadása a keresztyénség Istenröli hitének és a csudák lehetöségének.[8])

Hofstede de Groot kitünö hollandus theologus, részletesen kimutatja a hollandiai modernekről, miszerént azoknak oly keresztyénség kell, amelyben sem csuda, sem dogma nincs. „Mi nem ösmerünk semmi természetfelettit, mi elöttünk nem létezik csak egyetlen egy csuda sem,“ ez egyik fö elve az uj irányzatnak. Mintszinte ez is: „a jelenkor története és a tapasztalás azt igazolja, hogy ma már semmi természetfeletti nem történik; ebböl következik, hogy ezelött sem történt, tehát semmiféle természetfeletti isteni kijelentés nem történhetett.“[9])

Igy áll a dolog a helvét moderneknél is. Nem régen egyik vallásos (!) néplap, épen husvét ünnepe elött, nyiltan tagadván a Krisztus feltámadását, ezt mondja a többek közt: „Elöttem és más ezerek elött, a Szent Gotthárd hegyénél szilárdabbul áll azon meggyözödés, hogy a természettörvényei ellen sohasem történt valami, már akár Palestinában, akár Rómában, Mekkában vagy Indiában történt vólna az.“[10]) — Lang nézeteiböl Ziller, a fentebb emlitetten kivül még a következö eredményeket vonja ki: „Lang nem ösmér keresztyén egyházat és valódi erkölcsiséget; vallásának nincs semmi vigasztaló ereje; a halhatatlanság, a helyettes elégtétel, a csuda, a hitvallás és biblia valódi jelentöségét nem ösmeri s leszállitja

---

[7]) Schwalb. Der alte und der neue Glaube an christus. Amely ellen aztán Zahn igen hatalmasan és alaposan fellépett Glaube und Unglaube, Bremen, 1868. cimü müvében.

[8]) Breest. Der moderne Glaube des Protestantenvereins. Gütersloh. 1873, 32.

[9]) Hofstede de Groot. Dr. theol. Prof. in Grőningen. Die moderne Theologie in den Niederlanden. Bonn 1870. 16. 18. 27.

[10]) Gegen die moderne Lehre. 6.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

a Krisztus értékét is, s végre a protestáns egylettel együtt a zürzavart szaporitja a keresztyénség mezején.“[11])

Mindezektől a francia modernek sem maradhattak el. Ezeknek is oly „szabad egyház“ kell, amelyben a dogmáknak, csudáknak, bibliának és papoknak legkisebb tekintélyök se legyen, hanem egyedül a morálnak vagyis az Isten és emberek iránti szeretetnek alapján épüljön fel az egyház.“[12]) Mintha csak a Ballagi ur általános helyesléssel fogadott programm beszédét hallanók! —

Miután a magyar protestáns egylet irodalmi vezérférfiai, illetőleg megalapitói, köztudomás szerént nyilván és határozottan kimondották, hogy ők a modern theologia hivei s miután különösen Ballagi ur és müködése, nálunk a „Pusztenland“-ban épen az, ami a Langé az „Alpenland“-ban: legkisebb nehézséggel sem járna egész egyszerüséggel kimondani, hogy amint a külföldi modernek elvetették az evangyéliomi keresztyénség Istenröli hitét, épen ugy elvetették azt a mieink is. Mindazonáltal hozhatunk fel közvetlen bizonyitékokat, illetőleg jelenségeket is; mert bár az Istenröli hitnek egyenes és tüzetes feszegetésétől ez ideig tartózkodtak, de a csudákról s más azzal rokon tárgyakról már nyiltan vallanak és terjesztenek oly nézeteket, amelyek a külföldi modernekkel való vérrokonságukat az Istenröli hitre nézve is a legvilágosabban bizonyitják.

A magyar protestáns egyletet s annak vezérférfiait szembeszökő magasztalással ösmertető magyarországi német iró azt mondja, hogy Ballagi ur nem ösmer „világon kivüli vagy tuli, hanem csak oly Istent, aki magát a természet és szellemfolyamban ténylegesiti“; vagyis a Ballagi ur szerénti Isten csupán immanens, nem pedig transscendens is egyszersmind.[13]) Nagy fogalomzavarba esik tehát a német iró, midön ugyan-

---

[11]) Ziller, idézett müvében. 21.

[12]) Schenkel. Allg. kirchliche Zeitschrift. 1869. 231. — A francia modernek közül Colani szertelen nézetét már idéztem vólt e dolgozat 6-dik §-ában.

[13]) Der ungarische Protestanten-Verein. Budapest. 1873. 15.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

azon pontban mégis azt mondja, hogy Ballagi ur a supranaturalismus és deismus ellenében a theismus élő Istenét vallja; — hiszen a keresztyén theismusnak egyik lényeges jelleme abban áll, hogy az élő, személyes Isten nemcsupán immanens, hanem transscendens is egyszersmind, ésigy a theismus nem a supranaturalismussal és deismussal, hanem a pantheismussal és deismussal van ellentétben. — Kovács Albert ur szerént pedig, Ballagi ur plane a szentháromság hitét is vallja, mivelhogy hégelista;[14]) amivel aztán, hogy miképen lehessen megegyeztetni ama gunyos felkiáltásokat: „háromságos egy az Allah", — „hivatalos Isten", — „fából csinált vaskarika", — „középkori sületlenségek", stb; miként lehessen megegyeztetni az unitárismus nyilt magasztalását, amely unitarizmusnak főelve, magok szerént a mai magyar unitáriusok szerént, nem más mint az Isten immanentiája, — ezeket én most nem keresem. Teljességgel nem állitom azt sem, hogy a mi moderneink egyáltalában nem ösmernek Istent, hanem azt már állitom igenis, hogy nem az evangyéliomi keresztyénség vagy más szóval: nem a biblia Istenét vallják, és nagy kár, hogy ezt ök magok is mindjárt kezdetben, oly nyiltan és határozottan ki nem mondották, mint külföldi vezéreik és véreik.

A csudákra vonatkozólag már, egy kissé világosabb és határozottabb nézetet nyerhetünk moderneinktől. Kovács A. ur, már a reformegylet alakitására való felhivásában mondja hogy a bibliában a „csudás háttér" az ő egész tudalmukkal ellentétben áll;[15]) Ballagi ur programm beszédének, amelyet az egész alakuló egylet mindenestől magáénak vallott, átvonuló főelve nem más, mint a csudák lehetőségének gunyos tagadása „A tudatlanság mindenben csodát lát, a tudomány ellenben a természetben csak törvényszerűséget ösmer, a felismert törvényekkel pedig igazi csudákat mivel," —

---

[14]) A magyarországi prot. egylet és a debreceni Figyelmező. Pest 1872. 34.

[15]) Alakitsunk egyházi reformegyletet. Pest. 1870. 11.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mondja a többek közt B. ur;[16]) — ezen eszme- és szójáték szerént tehát, az emberi tudomány az, amely valódi csudákat tehet és tesz; az olyan csudák pedig, a melyeket nem az emberi tudomány, hanem annál valami végtelenül felsőbb hatalom müvelt, már csak a tudatlanok számára valók. Különben nyiltan csufolja és elveti ő, amint nem sokára meglátjuk, a biblia szerénti isteni kijelentést is. — Midőn ugyancsak az alakuló gyülésen Szercmley S. ur, „a hitcikkek szerepéről" értekezve azt mondja, hogy az ő modern theologiájok nagyobb tekintélylyel fog birni, „mint egy millio csuda, mely a rendkivüli isteni sugalatról tanuskodik,"[17]) — ezt bizonyosan nem azért teszi, mintha valami erősen hinné a csudák lehetőségét. Különben K. A. ur, bátor modern theologokhoz egyáltalában nem illő rendkivüli habozások és ingadozások között bár, de csakugyan mégis kiejti a szót, miszerint: „csudák nem történhetnek," — „Isten csudát nem tesz," — „semmi csudát el nem fogadunk." stb. stb.[18])

Emlékezhetünk, hogy még a protestáns egylet megalakulása előtt, Ballagi ur lapjában, az ő egyik elvbarátja, még versben is miként gunyolta a csudák lehetőségét. Ha pedig nem régen, ugyancsak a B. ur lapjában, Mitrovics Gyula hittanár ur, hogy már többeket ne emlitsek, gunyolt bennünket tiszántuli ref. papokat azért, mert mi még imádkozunk szárazság idején az esőért: akkor ő, bizonynyal nem csak a csudák lehetőségét tagadta, hanem tagadta azt is, hogy léteznék oly Isten, aki az emberek könyörgését meghallhatná és teljesithetné. Ez a modern theologia álláspontja, amint a külföldi példákból láttuk, nem pedig az, amelyen Kovács A. ur sajátlagos theologiai zürzavarban hánykódva magát felmutatni igyekszik, midőn azt mondja, hogy ők semmi csudát el nem fogadnak ugyan, de azért minden értekezésöket az élő személyes, öntudatos Isten és a halhatatlanság hite hatja át."[19])

---

[16]) Évkönyv. I. 19.
[17]) U. o. 111.
[18]) A magyarországi prot. egylet. 13. 28. stb.
[19]) U. o. 28.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Megeshetik, már t. i. K. A. urék szerént; csak hogy az ő Istenök, egyátalában nem a bibliai Isten, amint hogy ezt, az ő nagy mesterök Lang, követésre méltó nyiltsággal és határozottsággal ki is mondotta. —

Ami moderneink, miként egyebekre, ugy a csudákra nézve is, ugy szeretik ami közönségünk előtt felmutatni a magok álláspontját és irányzatát, mint az ujabbkori protestáns theologiai tudományosság által igazolttat. Ami pedig teljességgel nem áll; mert az ujabb idők több kitünő s nagy tekintélyü protestáns theologusai, éspedig nem csak az orthodoxok, hanem a közvetitők és egyenesen szabadelvüek között is, nemcsak az hogy nem tagadják, hanem határozottan hirdetik és tanitják a csudák lehetőségét, s kimutatják, hogy mily lényeges összeköttetésben van a csudák hite, az Istenröli hittel s az egész evangyeliomi keresztyénség mivóltával. Ezen tényt nekünk nemcsak általában az ösmeretterjesztés, hanem saját irányzatunk igazolása végett is közelebbről szükség figyelembe vennünk.

Külföldön, különösen a német modernek, akik saját érdekök szerént nem minden tapintat nélkül előtérbe hurcolták a csudák ügyét, azt álliták a többek közt, hogy az ujabbkori protestáns theologiai tudományosság egyik kitünő nagy tekintélye Schleiermacher egészen elvetette a csudákat. Ezen méltán felindulván Schleiermacher unokája, hittudor és berlini egyetemi hittanár Lommatzsch, 1872-ben, egy önálló terjedelmes könyvben határozottan kimutatta, hogy Schleiermacher teljességgel nem tagadta a csudák lehetöségét s egyáltalában nem tekinthető a mai modernek és protestáns egyletesek szellemi atyjának vagy rokonának.[20])

Lutz, 1844-ben elhunyt nagy tekintélyü berni egyetemi hittanár és hittudor, akit még a szabadelvüsége miatt korunkban elhirhedt Sydow is mesterének tartott egykor, ezt mondja a többek közt: „A csudák lehetöségét, amelyet gyak-

---

[20]) Lommatzsch. Schleiermachers Lehre von Wunder. Berlin, 1872 14. 362 lap. Ismertetve: Hanck, Theolog. Jahresbericht. 1872. 281, — és Neue evang. Kirchenzeitung. 1872. 121.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ran tagadnak, egyetlenegy magát meggondoló ember sem tagadja, vallásos embernek pedig nem szabad tagadnia, mert különben a világot bezárta, az Istent pedig kizárta abból. Vallásos álláspontón érdekünkben áll oly eseményeket elfogadni, amelyekben Isten valakihez közelebb lép; merész önhitségnek tartható e pontra vonatkozólag azt állitani, hogy az, ami emberi tapasztalás szerint szabály, egyszersmind folyvást az örök és legmagasabb szabály is; ami tapasztalati tudalmunk sokkal csekélyebb, mintsem azt állíihatnók, hogy most már az egész világrend teljesen be van végezve s ennek kell megmaradni mindvégiglen." stb. Lutz, az isteni kijelentést is egyenesen természetfelettinek, ténylegesnek és történetinek vallja. stb.[21])

Az 1850-ben elhunyt nagy tudományu berlini hittanár Neander, nemcsak általában tanitja a természetfelettiek vagy csudák lehetőségét, hanem röviden bár, de egész határozottsággal állitja, hogy „a kereszty énség természetfeletti tényeken alapul s azokkal együtt áll vagy esik."[22])

Neander méltó tiszttársa, a hat évvel ezelött elhunyt Nitzsch, egyszerüen kimondá, hogy „a csuda tagadása a személyes, szabad, élő Isten lételének tagadását is magába foglalja."[23])

Rothe Rikhárdot, aki 1867-ben hunyt el, a modernek is elösmerik az ujabb idők egyik legnagyobb theologusának, mert hiszen ő még részt vett a német protestáns egylet megalapitásában s első dolgaiban is. „Én, ugymond ő, mindenestől theistikus természettel birok, aki pantheistikus vagy diestikus hajlamot vagy kisértetést soha, csak legkissebb mértékben sem vettem magamban észre," Rothe tehát, valamint minden más jóravaló theologus is, mást ért a theismus fogalma alatt, mint a mi magyar moderneink. Rothe az ő

---

[21]) Lutz. Biblische Dogmatik. Herausgegeben von Rüetschi. Pforzheim. 1847. 220. 226.

[22]) Neander. Das Leben Jesu Christi. Hamburg. 1845. 210. 788 stb.

[23]) Christlieb. Moderne Zweifel. Bonn. 1870. 321.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

egyházi beszédeiben, lépésről lépésre bizonyságot tesz arról, hogy ő az uj testamentomi csudákat egyszerüen betüszerént hiszi. Egyetemi hittanári széken is, néha-néha a legnagyobb felindulással kikelt azon hittudósok hitetlensége ellen, akik, minthogy előttök a mintegy „pisztolyból kilött csuda," inkább rémitő, mint épitő hatásunak látszott, holmi „meggyorsitott természetfolyáshoz" s más efélékhez folyamodtak. Igenis, mondá Rothe, „a csudának természetére tartozik az, hogy villámlik és sujt is egyszerre." „Őszintén megvallom hogy én mindez óráig soha sem vóltam képes megérteni, hogy mi botránkoztató van a csudák eszméjében." .... Még eddig soha sem akart sikerülni nékem, felfogni az aféle beszédet, hogy a természet törvényein sérelem történik az által, ha a természet ura, csupán az ő minden hatóságának erejével, a természet közremüködése nélkül, egyes, uj, de a létezőkhöz lényegesen hasonló elemeket teremt bé a természetbe." Rothe jól látta azt, hogy a jelenkor, mennyire ellene fordult a természetfelettiek hitének; de azért ő, szilárdul meg vólt győződve afelöl, hogy ez a hit győzni fog. stb.[24])

Reménylem, hogy a nehány hónappal ezelőtt elhunyt áldott emlékezetü Hagenbach-ot, senkisem fogja az elfogult s világtól elmaradt orthodoxia hivének tartani, noha ő megjegyzette vólt, hogy a valódi orthodoxiára épen oly szükség van, mint az orthographiára; azt is gondolom, hogy szük látkörü embernek sem fogja mondani senki Hagenbachot, miután az ujabb időkben, az összes theologiai tudományosság multjának s jelenének mezején tájékozottabb ember bizonynyal nem vólt, mint ő. — Ő határozottan vallotta és tanitotta az Isteni immanentziát és transscendentziát, vagyis az általunk fentebb értelmezett theismust, mely a deismussal és

[24]) Jahrbuch des deutschen Protestanten-Vereins. I. Elberfeld. 1869. 112 114 stb. Itt a nagy tudományu szabadelvü theolog Holtzmann, ezelőtt heidelbergi, most strassburgi hittanár ösmerteti Rothet egész lelkesedéssel, de e mellett nyiltan bevallja, hogy a német protestáns egylet barátainak tulnyomó nagy többsége teljességgel nem ért egyet Rotheval. — Lásd még: Kirchenfreund. Blätter für evangelische Wahrheit und Leben. Basel. 1872. 95. l.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

pántheismussal áll ellentétben; különösen nyomatékkal kimondá, hogy „a modern pantheistikus rationalismussal“ neki legkisebb köze sincs. Nyilvánitja a többek közt, miszerént: „A hit mindenesetre oly Istent vall, aki csudát tesz. E tekintetben teljesen igaz, amit Göthe a nagy költő mond: „a csuda a hitnek legkedvesb gyermeke.“ „A hit oly Istent kiván és ösmér, aki mindent megtehet, valamit csak akar“ tanitja, hogy merőben hiábanvaló minden oly erőlködés, amely a bibliából, s különösen az evangyéliomokból el akarja távolitani a csudákat.[25]) Különben ő, mint majd alább meglátandjuk, igen helyesen megkülönbözteti a hitet és tudatot.

A még élő, kitünő protestáns theologok közül legelőször is az egykori, tehát nem a mostani Schenkelt hozom fel. Ő igen helyesen s bölcsen mondá egykor, hogy „a csuda épen nem természettudományi, hanem vallási fogalom;“ és hogy: „csak kevés ember elég okos, belátni azt, hogy sokkal több szellem kell a csuda hivéséhez, mint értelem tagadásához.“[26])

---

[25]) Hagenbach. Über Glauben und Unglauben. Bern. 1872. 26—28. — Leitfaden zum christlichen Religionsunterrichte. Leipzig. 1874. 98—102. 202—2—4. stb.

[26]) Hagenbach Relig. unter. 99. Christlieb. i. h. 318. — E pontnál elmulhatatlanul meg kell jegyeznem, miszerént külföldön minden jóravaló protestáns theologus tanuló ifju tudja azt, hogy Schenkel theologiai álláspontja és irányzata, egészen más ma, mint vólt hajdan, sőt csak 10—12 évvel ezelőtt is. De ezt, fájdalom! Kovács Albert pesti hittanár ur nem tudja, mert ha tudná, bizonyosan nem támadna meg engemet egész revolveres irodalmi brávói merészséggel azért, mert én, egy 1863. aug. 2-kán megjelent cikkemben „mérsékelt“ álláspontunak neveztem Schenkelt, azt a Schenkelt, aki K. A. ur szerént „a német protestáns egylet megalapitója és éltető lelke! Ő a mérsékelt álláspontu?“, — kérdi gunyosan. Igaz, hogy az én rettentő apostaziámat szememre vető eme ponthoz, megjegyzi alul K. A. ur, hogy a német protestans egylet „első gyülése“ az én cikkem megjelenése utáni napon, azaz auguszt. 3-kán vólt; ámde ugymond: „Schenkel egész álláspontja, már előbb is ösmeretes vólt R. ur előtt, különben nem mondana felőle itéletet.“ — Én ugyan itéletet nem mondottam a Schenkel egész álláspontja felett, midőn őt egyszerüen mérsékelt álláspontunak neveztem: mindazonáltal mégis meglehet, hogy csakugyan jobban ösmertem a Sch. álláspontját, mint ő, aki arról s egyébről, oly rendkivüli felületességgel, de annál nagyobb merészséggel beszél. Én

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A nagy tudományu és szabadelvü theolog Baumgartenről, annak idejében mi is emlitők, hogy még a német protestans egylet ez évi gyülésén is, — midőn Dr. Schmid a theologusok fogyatkozásáról értekezett s ennek okát a többek közt, a theologia tudományos tekintélyének süjjedésében keresvén, a csudákat tagadó természettudományokat tul a rendén magasztalta, felállott t. i. Baumgarten, s önálló tételekben védelmezte a csudák hitét a modern természettudományok ellenében.

---

ugy tudtam és ugy tudom, hogy Schenkel 1857-ben még ténylegesen vallotta az Evangelikus szövetségnek K. A. ur által anyira csufolt dogmáit, s még azután is éveken keresztül s épen 1863-ban is a közvetitő theologia hive vólt; az ugynevezett modern theologia felé pedig, határozott fordulatot 1864-ben Das Charakterbild Jesu cimü müvével tett. Ekkor több óldalról keményen meg is támadták Schenkelt; megtámadta még Strausz is. Olvassa meg csak K. A. ur ennek Die Halben und die Ganzen cimü s épen Schenkel és Hengstenberg ellen intézett vitairatát (Berlin. Duncker. 1865), ebből meg fogja látni, hogy Schenkel talán még nagyobb reaktzionarius és apostata, mint én vagyok. Nekem pedig minden szigoru igazságszeretete és alapos tudományos vizsgálódásai mellett is legyen szives megbocsátani, ha jövendőket nem tudtam és nem tudok s 1863-ban nem hirdettem azt, ami az én tudomásom és meggyőződésem szerént csak 1864-ben következett be. Ez oknál fogva nem ösmerhettem én, a cikkem irásakor és megjelenésekor még nem is létezett német Prot. egyletet sem, amelyről egyébiránt nem helyes beszéd az, amit K. A ur mond hogy t. i. annak az egyletnek első gyülése aug. 3-kán vólt; hanem az már helyesebb beszéd, amit ugyanazon K. A. ur, ugyanazon 1872-dik évben Schwarz müvét forditván mond: „Az 1863. szeptember 30-dikán Frankfurtban alapitott s 1865-ben Eisenachban valósággal életbe is lépett Protestáns egylet.“ stb. (Adalékok a legujabb theologia történetéhez. Schwarz müve után forditotta Kovács Albert. Pest. 1862. pag. 613.) Ebből csak az következik tehát, hogyha az egylet 1865-ben lépett életbe, akkor első gyülését nem tarthatta 1863-ban, s valóban minden ember, aki türhető alapossággal ösmeri az ügyet, 1865-re teszi az első Protestantentagot, vagyis a német Prot. egylet első gyülését; az egylet megalapittatását előkészitő gyülést (vorberathende Versammlung) pedig szeptember 30-ra, nem pedig augusztus 3-dikára, amidőn Durchlachban csak az inditványozó egyszerü konferentzia tartatott. Az egylet statutumai pedig 1865. junius 7-ről kelnek. Az egyszerü és világos tényeknek ily botrányos elcsavarásához kellett folyamodni K. A. urnak a végre, hogy engem megtámadhasson. Egyébiránt bármikor tartattak az emlegetett gyülések, azt merőben alaptalanul véli, hogy a német Protestánsegylet alakulásának előkészületeiben, 1863-ban és 1864-dik évben mutatkozó elvek épen oly tulzók és felforgatók vóltak vólna, mint az övéik. — Hajh de

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Szabad legyen még Beyschlag hallei s Christlieb bonni hittanároktól, az utóbbinak már sokszor idézett müvéből, a következő nyilatkozatokat felhozni: „Ha a Krisztusbani üdvet, a természeti fejlődésbe való erőszakos beavatkozásnak nevezzük, akkor nevezzük természetellenesnek a vadfák beól-

---

még tovább is megy a K. A. ur tudományos vizsgálódása! Kegyetlenül megtámad engemet, hogy miként merek kedvezőtlen véleménynyel lenni stb. a modern theologia felől, holott „A protest. egyházalkotmány alapelveiről irott müvem 108-dik lapján Schweizer Sándort „derék"nek nevezem és pedig az ő Glaubenslehre-jére hivatkozva, mely mü a modern theologiának egyik legkitünőbb terméke." Elhallgatja K. A. ur, hogy ama müvemet, amelyből ő 1872-ben vádat emel ellenem, 1856-ban irtam és adtam ki. Ez még nem nagy baj, hanem az már csakugyan botrányos hiba, miszerént nem tudja, hogy Schweizernek két Glaubenslehre-je van; vagy ha tudja, nagyon különös indulattal mégis elhallgatja, holott én azon a ponton, amelyet vádul kikap ellenem, szabatosan feltettem Schweizer idézett müvének cimét és megjelenési évét ezen szavakkal: Die Glaubenslehre der evang. reformirten Kirche, dargestellt und aus den Quellen belegt von Dr. Alexander Schweizer. 1-ter B. Zürich. 1844. A második kötete a münek 1847-ben jelent meg. Ezt a müvet „a modern theologia egyik legkitünőbb terméké"-nek egyetlenegy dologhoz értő s elfogulatlan ember sem tarthatja; hanem már egyenesen ilyennek tarthatja igenis, Schweizer másik Glaubenslehre-jét: Die christliche Glaubenslehre nach protestantischen Grundsätzen I-ter Band. Leipzig. 1863. II-ter Band, Erste Abtheilung. 1869. Zweite Helfte. 1872. Az első kötet előszava kelt Zürichben, 1863. Augusztusban. — Itt tehát ismét bocsánatot kell kérnem Kovács Albert urtól, hogy én, multat, jelent és jövőt összevissza zavaró modern theolog nem lévén, sőt még a jövendőket sem tudhatván, 1856-ban nem tudtam azt, hogy mi irányzatot fog vallani Schweizernek azon Glaubenslehreje, amelynek első kötete 1863 végén jelent meg. Egyébiránt megjegyezhetem, hogy én 1856-ban még, oly Schweizer Sándort ösmertem, aki, hogy sok szót ne szaporitsak, a szentháromságot és a csudát s a többi főorthodox alapigazságokat is nyiltan vallja. Azt mondja pl. egy helyen, hogy az élő Isten, ugy jelentette ki magát mint „dreieiniges Wesen," és hogy „az Isten nemcsak az égben él az idő és tér határai felett, hanem valóban belép a világba is és folyvást jelen van abban." Imé tehát, Schweizer szerént is háromságos egy az Allah! s ő is hive vólt egykor a theismusnak, vallván az Isten immanentziáját és transscendentiáját, amit a modernek elvetnek. A csudákról azt mondja az én Schweizerem, hogy azok, „oly események, tények, amelyek az Isten egyetemes háztartásából folynak ugyan, de a puszta természeti és erkölcsi világrendből ép oly kevéssé foghatók meg, mint maga a kijelentés, amelynek kisugárzásai." Ugyanezt mondja Schweizer a szentirásbeli jövendőmondásokról is. Schweizer 1856 előtti müveiben több ily tételeket találhat



Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tását és a betegek meggyógyitását is. — A csudák nem természetellenesen törnek át a természeten, hanem természetileg a természetellenességen. — Az tartható már nyilván a természet eredeti törvényeivel ellenkezőnek és valóban természetellenesnek, hogy valakinek szeme van és nem lát, füle van és nem hall, beszédszervei és nem

---

bárki s épen Kovács A. ur is, ha magát pasquilok irása helyett, egykissé komolyabb tanulmányozásra adja. Ezt kell mondanom a párisi ref. lelkész Coquerelekről s a Le Lien cimü francia ref. lapról 1856. tett nyilatkozataimra vonatkozólag is. A természetfelettit, csudát, Krisztus istenségét, tényleges isteni kijelentést s más eféle orthodox igazságokat még az ifju Coquerel is vallotta 1856 előtt. Vallja-e pl. K. A. ur, amit az öreg Coquerel mond Krisztusról, hogy t. i. ő valóban csudákat tett, sőt elmulhatlanul csudatévő isteni erővel kellett birnia s jövendőket tudnia. „Il etait indispensable que Jésus operat des miracles.“ „L'oeuvre du salut du monde aurait été imposibile pour le Christ, s'il n' avait pas deployé le pouvoir divin de lire dans les coeurs .... et si le voile de l' avenir ne s' etait levé a ses yeux.“ stb. Vallják-e a mai modernek határozottan a supranaturalismust, ugy mint az ifju Coquerel a Lienben, Neanderrel egyezőleg még 1854-ben is nyilván vallotta; hiszik-e, mint ő hitte, a Jézus Krisztusnak „az Istenben való titkos és dicsőséges praeexistentiaját és örökkétartó uralkodását?“ „sa praeexistence mysterieuse et glorieuse en Dieu, .. et son regne eternel.“ Hiszen, aki anyira a tudományos vizsgálódásnak adja magát, mint ami moderneink, sőt amely szabadelvü theolog egy kissé csak olvasgatni is szeret, az legalább a Schenkel folyóiratának még 1870-dik évi folyamából is olvashatta, hogy a francia liberalisok megütköztek abban, hogy Coquerel nem tartja még puszta embernek a Jézust, hanem Istenembernek. stb

Meg kell jegyeznem tisztelt olvasó, hogy Kovács A. urnak azon pasquilját, (A magyarországi protestans egylet és a debreczeni Figyelmező. Pest. 1872.) a melyre a fentebbi sorokban céloztam, csak e napokban olvastam el egészen. Sem időm, sem szükségem nincs arra, hogy az ellenem vagy felőlem irott cikkeket mind el olvassam s feleselgesek reájok. Különösen ha látom, hogy valamelyikben vagy jóakarat vagy logika nincs, egy két pont elolvasása után leteszem. Igy tettem annak idejében a K. A. ur emlitett müvével is. Hallom, hogy a konvent ügyében is irt ellenem egy pasquilt; sőt Debrecenbe és vidékére többeknek ingyen szétküldözgette azt. Ezt sem olvastam még. — Az ügy, amelynek e folyóirat szolgál, nem az én privát ügyem, hanem egyházunk közügye; az irányzat, a melyet követ, ismét nem az én találmányom; — tehát itéljen a tisztelt közönség; de azt se ne kivánja, se ne várja hogy munkatársaim és én, az ügyünk vagy személyünk ellen szórt mindenféle rágalmat és támadást percről percre figyelembe vegyünk. K A. ur tudományos vizsgálódásaira azonban, alább egy két ponton még néhány szóval reflektálnom kell.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

szól, tagjai, de azok használhatatlanok; — nem pedig az, hogy jö egy Megváltó, aki azoknak kötelékeit felóldja! Az igazán a természetellenesség, hogy oly sok nyomor van a világon, nem pedig az, hogy jö egy Megváltó, aki azt megszüntetni törekszik. . . . . Az a természetellenesség tetöpontja, hogy a világ az egyetlenegy igazat keresztre feszíti; — nem pedig az, hogy ezen szent keresztviselö, nem marad a méltatlan halálban, hanem feltámad és diadallal bemegy az ö dicsöségébe. — „A csuda lehetösége az élö Istennek e világban való szakadatlan munkássága alapján nyugszik. Mulhatlan szükséges vólta pedig e világnak isteni, de a bün által fejlödésében megzavart rendeltetéséböl következik. A csudák tehát, ha természetfelettiek is, de nem természetellenesek s a természeti és embervilág életfeltételeit épen nem sértik, hanem inkább a megzavart életet állitják vissza s a dolgok felsöbb rendét, a melyre minden teremtetett, a világ megdicsöülését és végteljességre jutását készitik elö.“ „Aki a csudát tagadja, az tagadja Istent és az ö kijelentését is; mert a kijelentés csuda.“

Bocsáss meg tisztelt olvasó, hogy türelmedet enyi idézettel fárasztottam; de erre kénytelen valék, mert meg vagyok gyözödve, hogy ha én, csak magam nevében, habár az angyalok nyelvén mondottam vólna is el ezeket: ellenfeleink nagy fenhéjázással csak fitymálták vólna, mint a tudományos világtól elmaradt oly avult orthodox nézeteket, amelyeket már jóravaló protestáns theologusok épen nem, hanem csak a Figyelmezö irói hirdetnek, és ezek sem meggyözödésböl, hanem személyes bosszuból. stb.

Célom most egyáltalában nem az vólt, hogy bárcsak néhány vonásban is apologiát irjak a csudák mellett, hanem csak az, hogy miután közelismerés szerint a csudákról és az Istenröli fogalom, lényeges egybeköttetésben vannak egymással: láthassa a tisztelt olvasó, hogy e tekintetben miféle irányzat az, amelyet külföldön s hazánkban az ugynevezett modern theologia követ.

Pótlékul és némi tájékozásul, habár csak töredé-



Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kesen is, meg kell még röviden jegyeznem a következőket:

Az ujabbkori protestans theologok, nem ugy fogják fel a csudát, mintha az, a természet rendes folyásának és törvényeinek erőszakos áttörésé vagy felforgatása vólna, hanem lényegben ugy, amint azt már Augusztinus felfogta, midőn mondá: „Portentum non fit contra naturam, sed contra quam est nota natura;“ a csuda nem a természettel, hanem csak ami természetröli ismereteinkkel ellenkezik. Isten előtt és Istenre nézve semmi csuda nincs, hanem csak mielőttünk és mi reánk nézve.

A jelenből és saját tapasztalásunkból okoskodni a multra és jövöre s ezt mondani: minthogy mi, soha miolta élünk, csudát nem láttunk: tehát lehetetlen, hogy az történt vólna, vagy történhetnék valaha, — legalább is igen nagy gyermekség. Ha mi még soha üstökös csillagot nem láttunk, következik-e abból, hogy az nem is létezik, és ha talán holnap fel fog tünni egy, azt kellene-e mondanunk, hogy fel van forgatva a csillagos égben uralkodott rend és nyugalom? Az egyszeri indus fejedelem is délen, midőn beszélte előtte az európai követ, hogy Hollandiában a nagy folyamok annyira befagynak néha, hogy terhes szekerekkel is át lehet rajtok menni, — azt mondá, hogy az szemtelen hazugság és ámitás, mert ök sohasem látták azt, hogy az ő folyamukon ugy át lehetett vólna menni. Egy szóval: bármily öszinte örömmel magasztaljuk a természettudományok haladását, el kell ösmernünk, hogy részszerént vagyon bennünk az esméret s az emberi tudomány még nem jutott el s nem is fog eljutni oda, hogy multra, jelenre, jövöre s az egész világegyetemre tekintve meghatározhassa, hogy mit tett és mit nem tett, vagy mit tehet és mit nem tehet az Isten. Itt is elmondhatjuk azt, amit Shackespeare Hamletje mond a csudásban megütközö Horátziónak: „Sokkal több dolog van földön és az égen, mintsem hogy a mi philosophiánk, még csak álmodni is birna arról oh Horatzio!“ Hamlet. Act I. Scen. V.

Egyébiránt ragaszkodjunk azon eszméhez, amelynek lé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nyegét fentebb Schenkeltöl idézök és a mely több tekintetben legfőbb, hogy t. i. előttünk protestánsok előtt a bibliai csuda nem természettudományi, hanem vallásos fogalom, tehát a vallásos hit mezejéhez tartozik, ahol lábbal, öllel, fonttal vagy méterrel mérni s mikroskoppal vagy teleskoppal dolgozni nem lehet. Ebből következő másik főeszme az, hogy a csudát s különösen a bibliai csudát sohasem kell külön kiszakasztva venni figyelembe, hanem együtt azon vallásos célokkal, érdekekkel és tényekkel, amelyekkel az, organikus egybeköttetésben van. Épen ezért

Határozott különbséget kell tennünk magok közt a bibliai csudák között is. Külföldön egy jóravaló protestáns elemi vallástani kézi könyvben is megkülönböztetik pl. maga a Krisztus által tett s ismét különböző rendbe sorozható csudákat, azon csudáktól, amelyekkel az ő születése, feltámadása és mennybe menetele összekötve van. Maga az Ur határozottan megkülönbözteti ezeket; mig pl. egyenesen kárhoztatja és visszautasitja azokat, akik töle csudát kivántak avégre, hogy benne higyjenek, majdan bekövetkezendő halálbóli feltámadását már különös nyomatékkal, ugy emliti fel, mint oly csudát, amely meg fog adatni a gonosz nemzetségnek. stb.[27])

Lehetnek, söt bizonynyal vannak sokan ma is, akik mint Hagenbach mondja: „nem a csudákért hisznek ugyan a Krisztusba, de azért a csudákat hiszik, a Krisztusért.“ Lehet, söt bizonynyal van a protestáns keresztyén hitéletnek oly szép magas, de a mellett szilárd foka, amelyen *nélkülözhetjük* a Krisztus által tett csudákat s mégis a lehető legerősebben hiszünk ő benne. — De vajjon *nélkülözhetni* valamit annyi-e, mint annak *lételét és lehetőségét tagadni*, s megvetni, gunyolni, csufolni azt?[28]) Aki a hit lépcsőjének ma-

[27]) K. A. ur a Krisztus által tett csudákat, az ő születésének, feltámadásának és mennybemenetelének csudáival; sőt általában mindenféle bibliai és nem bibliai csudákkal képtelenül összevissza zavarván, világos szavaim ellenére azt akarná a többek közt kierőszakolni, hogy én 1862-ben nem tartottam lényegesnek az egyházban, a Krisztus testi feltámadásának hitét, sőt a modernekkel együtt elvetettem azt. Ezen alaptalan ráfogást egyszerüen visszautasitom.

[28]) Ha én 1862-ben vagy bármikor ezt mondám: „Hagyjunk fel a

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

gasabb fokán áll, van-e arra jogositva, hogy az alsóbb fokok lételét tagadja, vagy épen erőszakkal lerombolja? Az olyan felebarátunk pedig, aki nem is áll az evangyeliomi keresztyén hitnek semmiféle oly fokán, amelyen mi ez ideig egyházunkkal együtt állunk, ha már csakugyan nagyon elavultnak és roskatagnak tartja és gunyolja az egész lépcsőzetet, — legjobb lenne ha magunkra hagyna, habár a földre zuhanunk is. „Kiki az ő tulajdon urának áll vagy esik!“

---

Visszatekintve már a modern theologia Istenröli fogalmára, előttem is tul van minden kétségen, hogy annak álláspontján elébb utóbb el kell vetni minden keresztyén könyörgést, magát az Uri imát is, mert oly Isten, akihez a meghallgattatás reményében lehetne imádkozni, nincsen többé![29]) El kell vetnünk az Isteni gondviselés bibliai fogalmát is és fel kell hagynunk a szegények, árvák és özvegyek keresztyéni vigasztalásával, mert oly Isten, aki előtt nekünk még hajunk szálai is mind számon vólnának, aki előtt mi drágábbak volnánk egy fészekből leesett verébfinál, vagy a mezők virágainál és az égnek madarainál;[30]) oly Isten, aki az árváknak atyjok és az

---

csudák hitének minden egyetemes és kötelező formulázásával“: ez egyáltalában nem azt teszi, hogy tehát hagyjunk fel a csudák hitével, azt pedig még kevésbbé, hogy tartsuk képtelenségnek és csufoljuk azokat. Minden elfogulatlan ember láthatja, hogy én formulázásról, még pedig egyetemes és kötelező formulázásról szólottam. Különben az emlitett nézet sem az én találmányom; több tekintélyes theologok igénytelen követője vagyok e részben is. Hagenbachchal pl. a csudákra nézve lényegben teljesen egyezem. Ő is csudák nélkül hisz a Krisztusba, de azért egyáltalában nem tagadja a csudák lehetőségét s határozottan vallja a Krisztus istenségét s ezen hitnek rendkivüli fontosságát az egyházban.

[29]) Már fentebb a 6. §-ban láttuk, hogy Busken Huet modern theolog a könyörgést egy sikertelen monolognak nevezi. Hofstede de Groot i. h. 5.

[30]) A tisztelt olvasó bizonynyal veszi észre, hogy itt a Krisztus saját szavaira s különösen a hegyi predikácio egykét pontjára van célzás. A modernek szüntelen emlegetik Das Christenthum Christi! hogy t. i. nekik a Krisztus szerénti tiszta keresztyénség kell. Olvassák meg tehát poroszországi egyik general szuperintendensnek Dr. Schultze nak következő kis müvét: Das Christenthum der Bergpredigt. Bremen, Müller. 1873. Itt meg fogják látni, hogy az ő modernismusuk a hegyi predikátzioval homlokegyenest ellenkezik.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

özvegyeknek őrizőjök lehetne, nincs többé! El kell vetni az isteni kijelentésnek, a szentirás Istentől ihlettetésének, a Krisztus váltsághalálának, feltámadásának és istenségének bibliai fogalmait is, mert mindezek, amint alább egykét példában röviden meglátandjuk, a modern theologia pantheistikus vagy deisztikus rationalismusának kérlelhetetlen következményei, s nyilván mutatják, hogy az ut, amelyen ami moderneink is elindultak, nem az emberi nemzet édes Megváltójához, hanem Strausz felé vezet.[31])

## 11. §.

Elvetik az isteni kijelentést és a szentirás Istentől ihletett voltát.

Az evangyeliomi keresztyénség, a biblia alapján nyilván vallja és tanitja, hogy az Isten nemcsak a természetben s az egyesek és népek életének történetében s lelkünk ösmeretében, hanem az ó és uj szövetség történetében is kijelentette magát. Ezen fokozatos isteni kijelentés Jézus Krisztusban éri el a maga befejező tetőpontját s ezen tényleges és történeti sajátlagos isteni kijelentés az, amelytől a fent emlitett általános isteni kijelentések is kellő világitást és értelmet nyernek. Ezen pozitiv isteni kijelentés tényei az ó és uj szövetségi szentiratokban vannak feljegyezve, emberek által és emberek számára ugyan, de az isteni lélek rendkivüli vezérlete alatt. A bibliának van tehát emberi óldala is, de szellemére s vallásos tartalmának lényegére nézve isteni tekintélylyel bir az, vallási ösmereteinknek forrása és szabályzója s minden emberi elmemünek feltétlenül felette áll.

A természetfeletti pozitiv isteni kijelentés lehetőségét,

---

[31]) Ezt megdönthetetlenül kimutatta Stutz, a geologia tanára a zürichi polytechnikumban, általunk is ösmertetett következő müvében: Der alte und der neue Glaube oder Christenthum und Naturalismus. An Strausz und den züricherischen Reformern geprüft. Zürich. Hanke, 1874 — Az Allgem. Literarischer Anzeiger cimü kitünő tudományos folyóirat jelenévi egyik vezércikke is, mely épen Strauszról szól, a legvilágosabban kimondja, hogy mind a helvét reformereknek, mind a német protestáns egyleteseknek egyenesen és kérlelhetetlenül a Strausz nyers materializmusához kell jutniok.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

még az oly kitünő bölcsészek is, mint Kant és Fichte, határozottan vallják, a bibliának páratlan magasztos isteni becséről és tekintélyéről még az oly világhirü irók is, mint Göthe, Humbolt W. és Lord Byron stb. lelkesedve szólnak;[32]) a külföldi és hazai modernek mindkettőt elvetik és csufolják. Ez különben elmulhatlanul és szükségesképen következik az ő Istenről és csudákról fogalmukból.

A külföldi modernek elvetve a bibliai pozitiv isteni kijelentésnek még csak lehetőségét is, csupán annyit ösmernek el, hogy a biblia kitünő régi klasszikus könyv, de tartalmának legnagyobb és leglényegesebb része költemény; okosabb dolog, ugymond Schenkel, csalhatatlan pápába hinni, mint csalhatatlan bibliába; ők várnak még egy más, tökéletes evangyéliomot.[33])

Nálunk az emlitett német-magyar, buzgó protestans egyletes iró nyilván mondja, hogy Ballagi ur „a külső, csudaszerü, egyszer történt s a világtörvényekkel ellenkező kijelentés ellenében, a belső kijelentést vallja, amely minden korban s minden égalj alatt létre jöhet s a természeti és szellemi processusban fejlödik ki.“[34]) — S valóban maga Ballagi ur, képtelen s nevetséges dolognak tartja azt, hogy „Isten csak a hajdankor embereit kedvelte anyira, hogy akaratát nékik kijelenté, az ujabbkor ellenben, Istentől elhagyatva csak bizonytalan régi hagyományok alapján juthat rendeltetése céljához;“ — a természetfeletti isteni kijelentést oly mesének mondja, mint mikor gyermekeinknek azt meséljük, hogy az ujonan született gyermeket a gólya hozta a

---

[32]) A bibliát magasztaló nagy fontosságu helyeket szép számmal öszveszedve találhatod: Hagenbach e kitünő müvében: Leitfaden zum christlichen Religions Unterrichte an höhern Gymnasien und Bildungsanstalten. Leipzig. 1874. Hirzel. 32—36 lap. „E nagyszerü müben — mondja Byron az uj testamentomról, — rejlik minden titkok titka. Boldogok, akiknek Isten megadta azon kegyelmet, hogy e szent könyvet érthessék.“

[33]) Schmidt. Der Protestantenverein. Gekrönte Preisschrift. Gütersloh. 1873. 150—153. 200. — Schenkel, Zeitschrift. 1870. 234. — Hofstede. i. h. 4, 6, 9. Gegen die moderne Lehre. i. h. 7.

[34]) Ungar. Prot. Verein. 15.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kutból.“ Ő az evangyeliomi keresztyén vallás fogalmával meröben ellenkezőleg, „vallásalkotó“ emberekről beszél.[35]) Mindezeket és a többi eféle képtelenségeket, a magyar protestáns egylet mindenestől magáévá tette. Szeremley Sámuel ur is nyilván csufolja a bibliai isteni kijelentést, midön igy szól: „Hajdan minden próféta az Istennel beszélgetett, zsidó, pogány, mahumedanus és keresztyén, mindenik az égbe ragadtatott s a legszentebbtől kapta kinyilatkozásait. Szentlélek vólt az, mely tollba mondotta a vallás forráskönyvét az utólsó betüig.“ ... stb. „Ha ti isteni kijelentésre hivatkoztok, mi is! A mi keblünk istene mást mond, mint a tietek.“ stb. Ő rájok nézve, ugymond Sz. ur „a vallás nem valami mennyből alászállott kincs,“ ... az ő vallásuk eszökkel összeforrott stb.[36]) Természetes, hogy Kovács Albert ur is csak mint emberi müvet ösmeri az uj testamentomot, „amelyen — ugymond — mint minden emberi müvön, meglátszik ugyan keletkezési korának minden tökélytelensége s egyszerü iróinak egész naiv felfogása a természetről és a társadalmi viszonyokról; de ezen mulandó részletek mellett, oly magasztos vallási és erkölcsi eszméket hirdet, melyek fenségökkel képesek vóltak (tehát csak vóltak?) századok gyermekeit anyira elragadni hogy istenitsék.“ Tehát, a mai kor „gyermekei“ már nem istenitik?! Ugyanezen ifju modern theologus szerént azonban, a Luther kátéi „**csak valódi isteni ihletés** befolyása alatt nyerhették a magok nemében páratlan tökélyö-

---

[35]) Magyar prot. egylet évkönyve. 9. 10. —A B. ur vallásalkotási eszméjére ezt mondaná Hagenbach: „Az ember a vallást, vagyis a legmagasabb szellemi életet épen oly kevéssé adhatja magának mint amily kevéssé lehet saját physikai lételének teremtője.“ Ha vallásalkotók vóltak vagy vannak: bizonynyal kellett és kell lenni nyelvalkotóknak is. Vajjon hogy hivták pl. azt az embert, aki a magyar nyelvet megalkotta?

[36]) Sz. ur vallásával szemben is azt mondja Hagenbach, hogy miként minden jó adomány, ugy a vallás is, t. i. a tiszta keresztyén vallás „onnanfelülről jő, a világosság atyjától.“ No de, hátha Hagenbach is allegorizált?

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ket.“ stb.[37]) Vajjon nem ez-e már valóban az allegorizálás és tojások közötti táncolás?

Ha természetfeletti pozitiv isteni kijelentés sohasem történt, aminthogy a modernek szerént nem is történhetett, akkor a keresztyén vallás és egyház semmi egyéb, mint puszta emberi mű és a biblia ismét nem egyéb, mint hazugságokkal, vagy jámbor költeményekkel teljes emberi szerzemény! De hát ily egyházban s ily vallás és biblia alapján kereshetjük-e, munkálhatjuk-e idvességünket, teremtő Istenünkkel és atyánkkal való békességünket, váltságunkat és örök életünket? Merő képtelenség lenne ez! Söt azt mondjuk, hogy ha az Isten tényleg és történetileg ki nem jelentette magát, akkor az evangyeliom szerénti Isten nem is létezik, s nincs egyéb hátra, mint mindenestől elvetni az egész keresztyénséget, egyházat és bibliát. Nagyon ajánljuk tehát minden illetők figyelmébe azt, amit a szabadelvü jénai egyetemi hittanár Lipsius mond, midön igy szól: „Aki elött a keresztyénség nem az Istennel való kiengesztelődés örök vallásának történeti kijelentése; aki elött ezen kijelentés nem Krisztusban jelent meg személyesen; aki elött Jézus Krisztusnak a szent irásban és az egyház hitéletében munkalkodó lelke, nem valóságos élő forrása az Istenben való életnek, — annak épen semmi joga nincs ahoz, hogy magát keresztyénnek nevezze, az ilyen nemcsak erkölcsileg köteleztetve van arra, hogy magát a keresztyén tanitás tisztétől távol tartsa, hanem szükség esetében, akaratja ellenére is el kell ötet attól távolitani.“[38])

---

[37]) Alakitsunk egyh. reformegyletet. 10. A prot. egylet s a debreceni Figyelmező. 69.

[38]) Lipsius. Über die Bekenntnissfrage. Berlin. 1873. 31, 32. Azt is mondja e müvében Lipsius, hogy „minden valódi vallás a természetfelettiekbe vagy érzékfelettiekbe vetett hittel együtt áll vagy esik.“ Ezen hit pedig a keresztyén egyházban, különösen az isteni kijelentés hitében mutatkozik. stb. Lipsius pedig a német protestáns egylet tagja, de annak szélső jobbjához tartozik. Az igazságot, tőle is mint bárkitől szivesen fogadjuk.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

## 12. §.

Elvetik az evangyélomi keresztyénség bibliai Krisztusát.

Evangyéliomi keresztyénségünk mivólta, elvégre is attól függ kitünő mértékben, hogy mit felelünk a Megváltó ezen kérdésére: „Hát ti, kinek mondatok lenni engemet?“

Az a kérdés, hiszszük-e, tartjuk-e a názárethbeli Jézust ama megigért igaz Messiasnak, akiről a próféták szóltak, aki az idönek teljességében, csudálatos módon testben megjelent, akiben bün nem találtatott, aki istenember, vagyis valóságos Isten emberi ábrázatban, aki a mi büneinkért halt meg a keresztfán, de harmadnapon a halálból feltámadott, mennybe felviteték; teljes hatalom adatott néki földön és az égen s el fog jöni egykor megitélni hóltakat és eleveneket; — hiszszük-e az apostolokkal, hogy Ő amaz örök ige, aki kezdetben az Istennél vala és maga az Isten vala s aki által e világ is teremtetett és hogy ő a láthatatlan Istennek ábrázatja, a ki által teremtettek mindenek. stb. stb.[39])

A modernek ezen bibliai hitet mindenestől elvetik, ami nagyon is természetes, mert hogy ha az ember a természetfelettieknek vagy csudáknak még csak lehetöségét is tagadja és hogy ha a bünesetet jámbor költeménynek tartja, akkor

---

[39]) A tisztelt olvasók s különösen lelkésztársaim láthatják, hogy e pontban bibliai helyeket s kifejezéseket használtam, a melyeket bármely konkordantziából után kereshetnek. Azt pedig ne higyje egykönnyen el senkisem, hogy ama helyeknek általunk is használt christologiai értelmét az ujabb protestans theologiai tudományosság kritikája elvetette vólna. Elvetették igenis a modernek, de akik csak egy kis töredéket alkotnak s a keresztyén theologiai tudományosság mezején figyelembe is alig jöhetnek. Én pedig eme modernismus ellenében bátor vagyok tanulmányozni szerető elvtársaink figyelmébe különösen ajánlani a következő müveket: Ullman, Das Wesen des Christenthums, mit Beziehung auf neuere Auffassungsweisen, auch für gebildete Nichttheologen. 4-te Aufl. Gotha. 1854. A Krisztusróli bibliai fogalomra vonatkozólag különösen 36, 75. stb. lapokon. — Osterzee, Die Theologie des neuen Testaments. Barmen. 1869. — Weisz, most berlini egyetemi hittanár, Lehrbuch der biblischen Theologie des neuen Testamentes. Berlin, 1873. Ez most e nemben a legterjedelmesebb és legtekintélyesbb mü. Báró Goltz bonni egyetemi hittanár. Die christlichen Grundwahrheiten. Gotha 1873.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

váltságra és megváltóra legkisebb szükség sincs, a Krisztus istenségének pedig mindenestől el kell esnie.

E dolgozat 6-dik §-ában már több külföldi modernek ide vonatkozó jellemző nyilatkozatait felemlitém; most tehát rövid summában elég legyen csak anyit megjegyezni, hogy ők, már darab idő ólta, midőn egy kissé szabatosan akarnak beszélni, csupán Jézusról szólnak, a Krisztus nevet pedig határozottan mellőzik, aminthogy Busken Huet egyenesen ki is mondja, hogy a „messias" elavult ó zsidó eszméjével nem lehet már a XIX-ik században gyötörni az embereket. Jézust tehát egyszerüen puszta embernek, mégpedig gyarló, bünös embernek tartják, akinek bünnélküli fogantatása, csudatételei, testi feltámadása, menybemenetele stb. tárgyilagos, tényleges történeti valódisággal egyáltalában nem birnak, hanem jámbor költemények, vagy csalódások szülöttei. stb.[40])

A mieink is a külföldi vezérek nyomain járnak. A Kovács A. ur modern theologiájába oly Jézus is beillenék, aki „soha csudát nem tett s nem tudta a mult és jövendő dolgokat." — A magyar prot. egylet alakuló gyülésére, 1871. okt. 3. délelőtt beadatott pesti és kolosvári alapszabálytervezetek, még mindketten használják a Krisztus nevezetet, az ugyanazon nap délután már véglegesen is elfogadott alapszabályok csak Jézust ösmernek, Krisztust épen nem. Hogy ez öntudat és szántszándék nélkül történt vólna, azt fel sem lehet tenni egy oly világtörténeti hatásu gyülésről, amelyben Kovács A. ur szerént „minden vallásfelekezetből a leggondolkozóbb férfiak nagyszáma" és „sok öreg theologus és egyházi iró" jött öszve. Az ilyenek egyike kétségenkivül Ballagi ur. Ő róla tudjuk, hogy már évekkel ezelőtt nyiltan tagadta a Krisztus testi feltámadását. — Nagy hatásu programmbeszédében, melyet az egész protestáns egylet magáévá tett, a vallás alapeszméi között az eset és a váltság nem található; Jézusról beszélve,

---

[40]) Lásd ezeket részletesen kimutatva, a többek közt: Schmidt, idézett koszoruzott müve 185—187 lapjain. — Breest, i. h. 72. 109. — Lange, Sic et Nom. 7. 9. 10. 11. Hofstede i. h. 5.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

legkisebb jelét sem adja annak, hogy őt magasabb valaminek tartaná puszta embernél, majd a Krisztus istenségét tagadó unitárizmust nyiltan magasztalja;[41]) a legközelebbi protestáns egyleti gyülésen pedig, ugy mutatja fel Jézust, mint oly „homiletát“-t, aki „hirdette fennen, hogy világ végéig lenn a törvényből egy jóta el nem vész, és mégis mit látunk? Alig mult el egypár évtized s az egész Mózesi törvényből alig maradt valami; egy kö nem maradt a másikon.“ Ez alapon aztán azt vallja és javallja, hogy mi is már most nem tehetünk mást, mint hogy a dolog (t. i. a dogmák, hitvallások s a szentirás?) „betüjét meghagyván, annak oly értelmezését adjuk, mely gondolható; de ez aztán nem az, amit a szónok (Szász K.) mondott, nem csűrés csavarás, hanem homilétikai eljárás.“[42]) Itt valami „ellentmondás“ történt a gyülésen, Ballagi ur tehát igy folytatá uj felfedezésének apologetikus előadását: „Én a világért nem merném ajánlani, ha épen mesterünk nem járt vólna példával elől. Ő tökéletesen ezt tette és ennélfogva nekünk mint Krisztus követőinek, nemcsak szabad, de kötelességünk is igy cselekedni. A hitszónoknak, a lelkésznek főfeladata, hogy azt hirdesse, a mi lelkében él, mint igazság él és mindenesetre eleget tettem emberi kötelességemnek, ha azt,

---

[41]) Kovács Alb. Alakitsunk stb. 11. — Prot. egylet Évkönyve I. 10—12, 20, 21. stb.

[42]) Ezen mélyelmü homiletikai eljárást ezelőtt 3 évvel még nem fedezte fel Ballagi ur, mert sokszor emlegetett nagy hatásu programbeszédében ezt mondja a többek közt: „Nem hazugság-e az, ha a szeretet vendégséghez járulva, a hivatalos egyházi formula szerént elmondjuk: Tegyünk vallást hitünkről és teszünk ünnepélyes vallomást oly dolgokról, melyeknek egy részét nemcsak nem hisszük, hanem akarva sem hihetjük, mert előhaladt ismereteink szerént csak ugy nem gondolhatók, mint a négy szegletü kör, vagy a fából csinált vaskarika.“ stb. stb. Ezen és több ehez hasonló tartalmu pontokban tehát még, épen oly nyiltan vallotta és hirdette felőlünk Ballagi ur a hazudást, mint most Szász Károly ur az „allegorizálást, üres és sekélyes szójátékokat, csürés csavarást tojás-táncot stb. Jelenleg azonban már B. ur képes azoknak a négyszegletü köröknek és fából csinált vaskarikáknak oly értelmezést adni, a mely gondolható. Az egylet tagjai tehát válogathatnak a theoriákban! Mi részünkről, mindegyiket a leghatározottabban viszsutasitjuk.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

amit én lelkemben igazságnak felismertem, azt hirdetem s hirdetem abban az alakban, amelyben lehet és ez az allegóriai alak, melyet én homilétikai eljárásnak nevezek." (Éljenzés.)[43]

Hogy a protestáns egyleti gyülés igen tisztelt tagjai mit éljeneztek, azt ők tudhatják. Én részemről, vallásunk és egyházunk érdekében, csak a legöszintébb sajnálatomat vagyok kénytelen kifejezni a felett, hogy a Ballagi ur beszéde világot látott. Itt azonban csupán két dolgot kell röviden megjegyeznem.

Egyik az, hogy Ballagi ur szerént tehát, a Jézus semmi egyéb, mint egy néptanitó, mégpedig oly gyáva, félénk és ravasz néptanitó, aki az egész ó szövetségi törvényt mindenestől el akarta ugyan törölni, de ezt kimondani nem merte, nem akarta, hanem valódi céljával és meggyőződésével épen ellenkezőleg beszélt a néphez.

Másik az, hogy B. ur Krisztusnak a törvényhez való viszonyát merőben alaptalanul s a szentirással és a protestans theologiával egészen ellenkezőleg fogja fel. Ugyan nevezzen kérem bárki, csak egyetlenegy jóravaló protestans theologust is, aki a kérdéses tárgyról valaha ugy gondolkodott vólna, mint B. ur. Bővebb megjegyzéseket nem teszek, csak azt emlitem fel, hogy ha igaz az, amit B. ur mond, hogy t. i. a Jézus nyilvános tanitói müködése után egypár évtizeddel „az egész Mózesi törvényből alig maradt valami; egy kő nem maradt a másikon": miként történhetik mégis, hogy a törvény kitünő fórészét, az ugynevezett tiz parancsolatot a keresztyénség első századától a mai napig az egész keresztyén egyház saját törvénye gyanánt tartja; miként történhetik, hogy ama két főparancsolatot, amely a törvénynek veleje, summája, és amelytől függ az egész törvény és a próféták írása, az Isten és felebarátink iránti szeretet két főparancsolatját az összes keresztyénség, a legmélyebb tiszteletben tartja?

Eltörlötte tehát Krisztus nem a törvényt, hanem annak

---

[43]) Magyar prot. egylet évkönyve. III. Budapest. 1874. 89. 103—105.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

csürését, csavarását, különbféle érdekböli elferditését, tettető, képmutató magyarázgatását; és ő maga megmutatta, hogy miként kell a törvény eredeti, valódi, tiszta értelmét felfogni s ezen felfogás szerént magát a törvényt betölteni. Én szeretném hinni, hogy B. ur is valami ilyféle véleményben van, s csak a rögtönzés szülte, hogy véleményének rosz és más értelmü kifejezést adott.[44])

Ezt szeretnők mondani Szász Károly urról is, aki azt hiszi és protestáns egyleti nyilvános gyülésen ünnepélyesen hirdeti, miszerént: „be van bizonyitva, hogy az evangeliumok csudaelbeszélései a Jézus felséges személye körül gyorsan kifejlödött s egészen kikerekitett mondakör részletei, melyek csak a roppant hatásról tanuskodnak, melyet korára s népére tett.“[45]) Vajha csak néhány napot is szakasztott vólna Sz. K. ur arra, hogy a legujabb idök protestáns theologiai irodalmát legalább néhány fövonásban megismerje! Akkor bizonynyal nem mondaná bebizonyitottnak azt, ami egyáltalában nem ilyen s nem foglalná el nyiltan a Renan és Sztrausz-féle álláspontot, merő puszta embernek tartván a Jézust. Nekünk e ponton ezt, csak egyszerüen tudomásul kellett vennünk, mint oly tényt, amely kétségtelenül mutatja, hogy moderneink pályafutása csakugyan Strauszhoz vezet.

Ha immár a Názárethbeli Jézus, nem ama Krisztus, az élő Istennek fija: akkor ő az emberi nemzet Megváltója és Idvezitője teljességgel nem lehet s el kell esni mindenestől váltságunk rendkivüli fontosságu s vigasztaló hitének és tudományának. Ha a Jézus, mindazon természetfeletti tulajdonaira és tetteire nézve, amelyek a közönséges emberi szinvonalnak felette állanak, nem egyéb, mint egy mondahös s igy, ha az ő halálból való testi feltámadása is nem történeti tény:

---

[44]) Még azt is kérdésbe tehetné valaki, hogy az, amit B. ur tanácsul ád nekünk predikatoroknak, vajjon miben különbözik a jezsuiták mentalis reservatiojától? Ez is „meghagyja a dolog betüjét;“ de annak „oly értelmezést ád, amelyet a reservaló „gondol.“

[45]) Magy. prot. egylet Évkönyve III. 97.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

akkor mindenestől el kell vetnünk a mi saját feltámadásunknak hitét is, és a sirok felett kesergőket, a viszontlátás édes reménységével vigasztalni, nevetséges dolog. Egy szóval: ha a modernek Jézusát fogadjuk el, akkor, miként egész multja, egész története az anyaszentegyháznak egy megfoghatatlan, egy képtelen rejtélyként tünik fel: ugy másfelöl egész jelene és jövője legkisebb létezési joggal sem bir. Finis ecclesiae!

Ne gondolja a tisztelt olvasó, hogy a Krisztus váltséghalálát és igaz istenségét csak mi szegény világtól elmaradt orthodoxok tartjuk az egyház egész mivoltára és lételére nézve ily fontosnak.

Egykor Schenkel is igy szólott: „Amilyen a hited, olyan vagy magad is! Aki a Jézus Krisztusba, mint Isten és emberek közötti közbenjáróba, büneinkért magát váltságuladóba és valódi Istenemberbe hisz, az, egészen más ember lesz, mintha a Jézust csak egy tehetséges és korát századokkal megelözött felvilágosult fönek tartaná. Az, aki igazán hiszi, hogy az Isten ő érette emberré lett, egészen más fogalommal fog birni az isteni szeretetről, mint az, aki Krisztusban nem Istent, hanem csak a maga saját tökélyesebb énjét látja.“ stb.[46])

Schleiermacher a Megváltó megjelenését e földön a legmélyebb tisztelettel a csudák csudájának nevezi s a vallásokról tartott magasztos beszédeinek egyikében, mindjárt az elöszóban igy szól: „Most az emberré lett Istenhez vezetlek benneteket s felmutatom a vallást, mely a maga végetlenségéről lemondva, gyakran szegényes alakban jelent meg az emberek között.“ Nyilván tanitja ő, hogy a Krisztusban az emberi és isteni természet egy személyben vólt egyesülve és az isteni természet vette fel az emberit. Szerénte az, aki a Krisztus feltámadását, mint „betüszerénti tényt“ buchstäbliche Thatsache, tagadja, annak tagadnia kell a Krisztus sajátlagos méltóságát is.[47])

---

[46]) Schmidt i. h. 187.

[47]) Schleiermacher's Sämmtliche Werke. Berlin. 1843. I. 387. II. 618

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Ullmann, akit századunk egyik kitünő protestáns theologjának minden dologhoz értő elfogulatlan ember elismer, nyilván hirdeti a Krisztus istenségét, mint a keresztyénség leglényegesebb alapját, éspedig örök tól fogva való Istenségét, mert ugymond „nem azért lett egygyé Krisztus az Istennel, mert a váltság munkáját végrehajtotta, hanem azért hajthatá végre a váltság munkáját, mert egy vólt az Istennel már kezdettől fogva.“[48])

De Wette kitünő szabadelvü theolog vólt s mégis azt mondja, hogy a kételkedőt csak addig türhetjük magunk mellett mint keresztyén atyánkfiát, mig odáig nem megy, hogy magát a Jézus bünnélküliségét és isteni méltóságát is tagadja, vagy az ezekről szóló evangyeliomi előadásokat gunyolja, elveti, vagy erőszakos magyarázattal elferditi“.[49])

Hagenbach szerént: „aki a Názáretbeli Jézusban csak embert lát, akihez semmi közelebbi viszonyba nem lép, mint a többi halandó emberhez, azt, a sajátlagos keresztyén hit szempontjából, mindenesetre hitetlennek nevezhetjük.“ — „Itt, ugy mond, több van mint Salamon, több mint Szókrates, több mint bármelyik próféta avagy bölcs, itt Krisztus van az Istennek kegyelemmel és igazsággal teljes felkentje, itt Isten van, aki magát testben, azaz emberi létben jelentette ki, ugy miként soholsem.“[50])

Hogy már egyebeket mellőzzek, csak egy tekintélyt említek még fel, akit e ponton, s épen moderneinkkel szemben okunk van legfontosabbnak tartani; — értem Baurt, akinek mély elmüségét, birálati rendkivüli tehetségét és roppant tudományát én is tisztelettel elösmerem.

Baur, a dogmák történetéről irott müvében, az arianis-

---

— Der christliche Glaube, nach den Grundsätzen der evang. Kirche. Berlin. 1822. II. 200, 227, 227, 251, stb.

[48]) Ullmann. Das Wesen des Christenthums. 4-te Aufl. Gotha. 1854. 63, 75, 258. stb.

[49]) De Wette. Das Wesen des christlichen Glaubens. — Basel. 1846. 303

[50]) Hagenbach. Über Glauben und Unglauben. Bern. 1872. 31 33. stb.



Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

musról s Krisztusnak az Istenneli egylényüségéről szólván, azt mondja, „hogy ha az arianismus, az észszerüség álláspontján, amelyet elfoglalt, még annál több igazsággal és világossággal birt vólna is, — a valódi keresztyén vallási érdekeket ki nem elégithette vólna. Mert a keresztyénség mint feltétlen tökélyü vallás és kijelentés, miként állhatott vólna meg együtt oly tannal, amely a Fiut, az Atya absolut Istenségén oly mélyen alulhelyezte, hogy a Fiu, saját lényénél fogva, még arra sem lehetett vólna képes, hogy az Atya absolut lényét megösmerje és kijelentse; — mert ezt Arius és az arianusok határozottan állitották? Az arianoknak a Fiuról, mint puszta teremtményről való fogalmában, megtagadtatott a keresztyén vallásnak feltétlen tökélyessége is, s igy az arianismusnak, ha a keresztyén dogma fejlödése, saját immanens elvével ellentétbe nem akart jöni, elvégre szükségesképen eretnekséggé kellett lennie.“[51]) Ami magyarul csak azt teszi, hogy az olyan egyén vagy egylet, aki vagy amely a Jézust csak puszta embernek vallja, magát a valódi keresztyénség körén már kivül helyezte. Ha tehát a mi világtól elmaradt, türelmetlen és elvakult orthodoxiánk, a a moderneket eretnekeknek nevezné: ebben, a többek közt, a „nagy Baur“-t követné. —

Most már, miután a térből s az időből egyiránt kifogytam, rövidebbre vonva s csak mint egy figyelemgerjesztés végett legyen szabad előadni a következőket. Különben is a tárgyak oly fontosok és közérdeküek, amelyekre, ha a szükség kivánja, később is vissza kell térnünk.

## 13. §.

Minden dogmát és hitvallást elvetnek s a hitközösség helyébe vészes indifferentizmust hoznának be az egyházba.

Ha azt mondották vólna, hogy a dogmák, ugy amint azok hitvallásainkban, szymbolikus és szertartásos könyveinkben,

---

[51]) Baur. Lehrbuch der christlichen Dogmengeschichte. Stuttgard. 1847. 104—105. Nekem ezen első kiadás van meg, de ugy látom Zur

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nagy részben még a reformatzio századában fogalmaztattak, nem egyeztethetők többé meg, a mai kor irásmagyarázatának kétségtelen biztos és szilárd eredményeivel; annálfogva szükség, hogy ama hitvallások s dogmák a szentirás alapján megujittassanak; — ha valódi tudományos müvekben kellő tárgyilagossággal kimutatták vólna, hogy pl. a Krisztus istenségének vagy a szentháromságnak dogmája miért nem alapitható a szentiráson: — semmi kifogásunk nem lett vólna ellenök, sőt sikert kivántunk vólna törekvéseikre.

Ámde ők nem ezt mondották és tették, sőt nekik lehetetlen is vólt már ezt mondani és tenni; mert ha elvetik a tényleges vagy történeti isteni kijelentést s a szentirás Istentől ihletett vóltát; ha előttök a biblia nem egyéb, mint puszta emberi mü, mégpedig olyan, amely mondákkal vagy költeményekkel teljes: akkor el van vetve a szentirás hit és dogma szabályzó, birói döntő tekintélye is. Ez elvettetvén, megszünt bármiféle dogmák és hitvallások létezési joga is. Mi szükség vólna a törvényre ott, ahol döntő törvényszék nincs? A hol épen a vallás mezején az isteni tekintély félretétetett, miért vétetnék elő az emberi tekintély?[52])

---

Logik des Protestantenvereins cimü, mult évben megjelent műből, hogy az általam idézett hely, megvan a második kiadásban is, amely 1858-ban, Baur halála előtt két évvel jelent meg.

[52]) Nem tudja elképzelni az ember, hogy micsoda indulattal és meggyőződéssel merészlik a mi moderneink azt állitani, hogy ők eddig a hitvallással és dogmával nem is foglalkoztak. Ung. Prot. Verein. 61. Kovács Alb. is azt birja állitani, hogy a dogmákkal és konfessziókkal az egylet nem is foglalkozik, sőt ezeket a közgyülésen senki meg sem emlitette. Magy. prot. egyl. 32. — A patakiak azonban jókor észrevették a lólábakat s már az első gyülésen nyiltan szemökbe mondák az illetőknek: „Önök nem akarnak tanreformhoz nyulni és mégis hadat izennek minden dogmának. Avagy nem önök köréből hangzott-e legközelebb: amenyiben pedig valamelyik egyház, alapjában javithatlannak bizonyulna, az egylet kényszerülve lenne, azt öszhangzó terv szerént megtámadni. Nem hadizenet-e ez, a fenálló pozitiv vallástanoknak.“... Hiába mondják önök, hogy tanreformot nem akarnak. Ez vólt önöknek folyvást a céljok s ez most is, még ha hallgatag is.“ De, hát az első gyülésen, midőn Szeremley S. ur egyenesen a hitcikkek szerepéről tartott egy külön önálló értekezést s bizony nem a hitcikkek javára; midőn Ballagi ur felfedezte, hogy „miért kellett oly hitvallásokat alkotni, melyek ki nem fejezhetők, azért mert nem gon-



Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Mindenestől örök értékü, változhatatlan dogmákat, egyáltalában nem akarunk mi sem; hanem azt már különösen hangsujjozzuk, amit moderneink elhallgatnak, hogy t. i. azoknak a dogmáknak, bár formulájok emberi és romlandó, miszerintünk örök értékü isteni magvok is van, amely az egyházban, visszautasithatlan létezési joggal és tekintélylyel bir. Hitnek és hitközösségnek elmulhatlanul kell lenni az egyházban még azon esetben is, hogy ha az a hit dogmatice formulázva, vagy hitvallásokban kifejezve nincs. A keresztyénség első századában egyáltalában nem látunk valami megcsontosult dogmarendszert, de azért mégis vólt hit és hitközösség. A tiszántuli egyházkerületben a reformatzio után mintegy két századon keresztül oly papi eskü volt használatban, amelyben sem a helvét, sem más hitvallásról legkissebb említés sem vólt, de azért képzelheti-e valaki, hogy merőben közönyösnek tartatott az, hogy mit hisznek és mit tanitanak a papok?

Hitközösség nélkül, keresztyén egyház vagy felekezet vóltaképen nem is létezik, épenugy, mint semmiféle egylet vagy párt, alapszabályok vagy programm nélkül. Köstlin hallei egyetemi hittanár, kétségen kivül korunk egyik kitünő theologja, akire még Schweizer is mint tekintélyre hivatkozik, s im Köstlin azt mondja, hogy „az egyház egységé-

---

dolhatók", t. i. azért, hogy a gonosz papok az uralmat kezökben megtarthassák; midőn „a hitvallások tudós formulázását", az öntelt tudósok henyeségéről s máseféle okból származtatja, midőn azt mondja, hogy hitvallásunkból kiveszett az őszinteség s ő és az egylet „oly egyházat akar, mely nem tantételek, hanem emberiségi nemes célok egységén alapul"; midőn az egyházi reformegylet inditványozói, magában az alapszabály-javaslatban azt mondják, hogy az egylet „minden dogma-uralom visszautasitásával a keresztyénség sulypontját, a vallás-erkölcsi életközösségre igyekszik visszahelyezni"; — midőn Kovács Alb. ur, az ő alakulásra hivó szózatában is az unalomig ismételve fitymálja és gunyolja a dogmákat: mindezek és többefélék, azt teszik-e, hogy ők a hitvallásokat és dogmákat illetetlenül fen akarják tartani. Emlitett szózatában még azon képtelenséget is mondja K. A. ur, hogy a Jézus nemcsak dogmákat, de még külső szertartásokat sem alapitott. Ugyan, hát a keresztséget és az Ur vacsoráját ki alapitotta; vagy tán ezekben nincsen semmi külső és semmi szertartás?! Gondolja el a tisztelt olvasó, mily irtóztató csapás az, midőn az embernek, prot. egyházi irodalom mezején eféle nézetekkel kell küzdeni!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

hez az apostolok tudománya szerént elmulhatatlan szükséges az egy keresztség, egy ige s az ennek szolgálatára rendelt hivatalok és az egy hit, amelyet vallani is kell.“ Mihelyt pedig hitünket valljuk, azaz határozottan kifejezzük, hogy mit hiszünk, tüstént létrejö a dogma és a hitvallás. A már emlitett Lipsius is azt mondja, hogy „egyetlenegy vallásos társulat sem állhat fen közös hit nélkül és az olyan ember, aki ezen közös hitet vallani nem képes, egyáltalában nem tarthat arra igényt, hogy mindemellett is tagja maradhasson a hitközségnek vagy hogy épen tanithasson annak nevében.“[53])

Ha tehát a magyarországi vagy bármely protestans egylet az egyház megujitására törekszik, azonban az egyház tagjainak hitben való egyezését lényeges dolognak nem tartja, látni való, hogy az egyház felbontására tör s akarva nem akarva azon vétkes indifferentizmust honositaná meg, amelyről méltán mondja Ammon, hogy a lelket lealacsonitja s eltávolitja az igazság alapos megösmerésétől, magát az erkölcsi jellemet szétrombolja, vétkekre nyit utat s az embert életében, halálában boldogtalanná teszi.[54])

Az északamerikai szabad államokban már csak kitünö vallásszabadság van s im az ottani református presbyteriánusok az egyházuk alkotmányát megállapitó törvénykönyvükben világosan kimondják, miszerént „semmiféle vélemény nem vészesebb és ferdébb annál, amely igazat s hamisat egyenlö vonalra helyez s jelentéktelen dolognak tartja azt, hogy valaki mi véleményben van. Ök épen ellen-

---

[53]) Köstlin. Das Wesen der Kirche nach Lehre und Geschichte des neuen Testamentes. Gotha. Schlossmann. 1872. 132. — Lipsius. Über die Bekenntnissfrage. Rede auf dem sechsten deutschen Protestantentage zu Osnabrück. Berlin. Henschel. 1873. — Ah de, menyire elmaradtak a kortól ezek a szabadelvü német prot. egyetemi hittanárok, egy Kovács Alb. pesti hittanárhoz képest, aki a Feuerbach nyilt istentagadásának és teljes nihilismusának is jogosultságot követel a protestans egyházon belöl! Egyházi Reform. 1873. 99. l. Vagy talán azt se tudta, hogy micsoda fán termett az a Feuerbach?

[54]) Ammon. Handbuch der christlichen Sittenlehre. 2-te Aufl. Leipzig. 1838. II. 13—15.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kezőleg meg vannak győződve afelől, hogy a hit és élet s az igazság és kötelmi hüség közt feloldhatatlan összeköttetés van." Ugyanazért szorosan megkivánják, hogy akik az egyházban, mint tanitók akarnak müködni, valódi tiszta, igaz hittel birjanak.[55])

Arról szó sincs, hogy minden legkissebb részletekre kiterjeszkedő, az egyéniségeknek semmi szabad mozoghatási tért nem engedő, zsarnokilag kötelező hitközösséget óhajtanánk. Hanem azt óhajtjuk, és az egyház fogalmából szükségesképen következőnek tartjuk igenis, hogy azon fő alapigazságokra vagy alaptanokra nézve, amelyek például a mi egyházunknak, mint evangyéliomi keresztyénnek és és reformátusnak megkülönböztető jellemét alkotják s amelyek alapján egyházunk létrejött és eddig fennállott, egyező értelemben legyünk s különösen iskoláinkban és templomainkban, egymással homlokegyenest ellenkező, átkos belviszályt költő, s az egyház alapját romboló véleményeknek és irányzatoknak helyt ne adjunk.[56])

## 14. §.

Az egyház fogalmával meg nem egyeztethető korlátlan tanszabadságot követelnek minden ponton.

A valódi tudományos vizsgálódás és tudományos irodalom mezején, a protestáns theologusnak is meg kell adni a

---

[55]) Die Kirchenverfassung der Presbyterianer in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika. Wittenberg. 1862. 8, 9.

[56]) K. A. ur, több helyen kötölőzködve kérdezi tőlem, hogy mi az az alapigazság, alapelv, alaptan stb, s miként lehet ezen kifejezéseket ugy használni irodalmilag, mint én használtam? A feleletet erre megtalálhatná Báró Goltz, bonni egyetemi hittanárnak Die christlichen Grundwahrheiten. Gotha. 1873. Perthes. cimü müvében a 74-dik lapon, ahol az 56. §. igy kezdődik: „Die evangelisch-katholischen Principien der christlichen Wahrheit, werden dargestellt in folgenden Lehrstücken." etc. Tehát itt láthatja, hogy elv, igazság, tantétel, és alaptan mily közel állanak egymáshoz. — Minthogy azonban többizben szomoruan tapasztaltam, hogy némely ref. hittudósoknak, a külföld theologiai irodalmával való ösmerettség épen nem erős óldaluk: ennélfogva szabad legyen K. A. urat és lehető társait utasitani

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

feltétlen és korlátlan szabadságot. Ugyanezt mondom részemről azon egyetemi theologiai fakultások tanárairól is, amelyeket az állam tart fenn éspedig nem az egyház, hanem tisztán és egyedül a tudomány érdekében, és a melyekben minden főbb theologiai tudományágra, a létező különböző irányzatok képviselhetése végett, legalább két tanár van alkalmazva.

Az olyan, bár állami egyetemekben már, a melyekben a protestáns theologiai fakultásnak az is rendeltetése, hogy a létező egyház számára papokat képezzen, vagy az olyanokban, amelyekben a különböző főbb irányzatok képviselhetése végett, kellő számú tanárok nincsenek, a korlátlan tanszabadság mind az egyháznak, mind a tudománynak veszélyeztetésével járna. Az egyházra nézve vészes lenne azért, mert folyvást fenforogna annak lehetősége, hogy oly papok lépnek be az egyházba, akik annak leglényegesebb tanaival homlokegyenest ellenkeznek s az egyház hitközösségének határain kivül állanak; vagy más szavakkal: az egyház épen az ő saját leglényegesebb ügyére, a tanra nézve fosztatnék meg a kellő autonomiától s lenne az állam rabszolgájává. A tudományra nézve pedig azért lenne vészes ama helyzet, mert a legborzasztóbb zürzavart könnyen létre jönni engedné s rendszeresen ápolná; a tudomány mezején való kellő tájékozottságot s egyezményes előhaladást pedig gátolná.

Ennélfogva az ujabb idők több tekintélyes német protestáns theologusai és jogtudósai szerént is, az emlitett minőségü állami egyetemekben, amilyenek pedig legnagyobb számmal vannak, korlátlan tanszabadságot adni, a protestáns theologiai tanároknak sem lehet.

A Richter és Dove-féle nagy tekintélyü egyházi jogtani kézikönyv, amelynek 7-dik kiadása ez évben jelent meg, azt elmulhatatlanul és kétségen kivül megkövetelendőnek tartja az egyetemek theologiai fakultásaitól, hogy „az egyház leendő szolgáinak képzése olyanokra ne bizattassék, akikről

---

a Somossy Keresztyén hittudományának, Sáros-Patak, 1836. első kötetéhez. Ott megláthatják néhány főbb vonásban, legalább azt, hogy mik tehát azok az alaptanok.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

bizonyos, hogy rombolják azon alapot, amelyen épiteniök kellene.“[57]) — Mohl Robert minden tanszabadság mellett is megkövetelendőnek tartja az egyetemi hittanároktól, hogy a hitvallást s a lényeges dogmákat tiszteletben tartsák.[58]) — Báró Stein, nagyhirü porosz államférfi azt mondja, hogy „aki valamely kijelentett vallás tanárságára van hivatva, ne disputálja azt le, hogy helyébe holmi üres ratzionalismust tegyen, s ha mégis ezt teszi, akkor ám irjon, de a tanszéket hagyja el s hivatalát tegye le. Miként lehetne ama korlátlan tanszabadságot, akár az egyetemi tanszék, akár a templomi szószék embereinek megengedni, anélkül, hogy mind a hit, mind az élet mezején a legátkozottabb zavar ne állana elő.“[59]) — Bunsen nagy tekintélyü, éspedig épen a szabadelvüek előtt is, s ő mondja hogy „az evangelikus theologiai fakultások előadásainak szükségesképeni céljok az, hogy azokban az egyház tana oly férfiak által adassék elő, akik őszintén vallják azon tant, és azzal szabad meggyőződések szerint minden lényeges ponton összhangzásban vannak.“[60]) — Ullmann „a theologiai tudományos vizsgálódások számára az irodalom mezején korlátlan szabadságot követelt, de az egyetem theologiai fakultásától már megkivánta, hogy ne csak a tudomány szabadságára, hanem az egyház szükségeire is kellő tekintettel legyen, evégre azonban nem a symbolikus könyvek tanalakjához, hanem az evangyéliomi hitvallás elveihez legyen leköttetve.“[61]) — Még 1863-ban maga Schenkel is igy nyilatkozott: „Korlátlan szabadság nincs; az magától érthető. A theologia tanárától pedig minden esetre meg kell követelni, hogy azon egyház lényeges alapján álljon, amelynek körében tanit; ezen alapoktól

---

[57]) Richter, Kirchenrecht. Bearbeitet von Dove. 7-te Aufl. Leipzig. 1874. 1068.

[58]) Mohl. Politik. 2-ter B. Tübingen, 1869. 124.

[59]) Der Beweis des Glaubens Monats-Schrift. I. 1865. Gütersloh. 192.

[60]) Bunsen, Die Verfassung der Kirche der Zukunft. Hamburg. 1845. 339.

[61]) Herzog. Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche. XXI. B. Gotha. 1866. 391.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

való elszakadás képtelenné tenné öt arra, hogy azontul is tanári hivatalt viseljen." ect.[62])

Ha tehát mindezeket szabadelvü német protestans férfiak mondják, akiknél. hogy mellékesen megjegyezzem, az egyetemi tanszabadság ma is sokkal nagyobb, mint az angoloknál és franciáknál; ha mondják ezeket, egyenesen az állam által fentartott egyetemek theologiai fakultására vonatkozólag: mit kell akkor nékünk mondanunk, a mi saját egyházunk főiskoláinak theologiai szakára tekintve, amelyben 3—4 ember müködik? Azt mondani, hogy az egyik állhat a Baur vagy Strausz a másik a Hengstenberg vagy Vilmar zászlója alatt, a harmadik tanithatja az angol ritualizmust vagy a transsubtantiatiot, a negyedik pedig egyenesen Langot vagy az unitarizmust profiteálhatja; és mondani söt követelni mindezt, a tudomány és a lelkiösmeret szabadsága érdekében: a legképtelenebb fogalomzavarra mutató és az egyház tragikomikus felforgatására vezető dolog lenne.

Eféle dolgokat hirdet pedig Kovács A. ur, midön egész látnoki önérzettel igy szól: „Egyházunk nyomorult helyzetén nem segithetünk máskép, mintha az egyház a theologiai tudománynak oly *feltétlen szabadságot* enged, hogy az, az igazság érdekén kivül más korlátot ne ösmerjen. E végből, a theologiai tanszékeket foglalják el oly férfiak, kik *bár mily különböző theologiai iskolához* tartozzanak is, de abban mindnyájan megegyeznek, hogy a kutatás szabadsága elé, semmi más korlátot vonni nem akarnak, csak a mi a tudományos és erkölcsi komolyságban foglaltatik. Majd azután az *önálló szabad tudomány kifogja mutatni az egyházi hatóságok előtt, miben áll az egyház érdeke*; mert egyedül a tudomány van erre képesitve, tehát jogositva is *s nem az egyházi hatóságnak áll jogában* a tudomány fölött itéletet mondani, az egyház érdeke szempontjából."[63])

---

[62]) Schenkel, Die Bildung der evang. Theologen für den praktischen Kirchendienst. Heidelberg. 1863. 11.

[63]) Egyházi Reform. 1873. 123.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Valami különös világossággal és szabatossággal ezen nagyfontosságu pontocska sem dicsekedhetik ugyan; anyi azonban mégis nyilván van, hogy e szerént

a mi egyházunk főiskoláiban a theologiai tanárok számára feltétlen tanszabadság kellene; még pedig olyan, hogy

a négy tanár tartozhatnék négy, egymástól különböző vagy egymással ellenkező theologiai iskolához is; és

nem lenne baj, ha legkisebb pozitiv igazságban sem tudnának megegyezni, csak abban kellene egyezniök, hogy szabadon kereshessék azt, amit nem tudnak;

az ilyen szabad és önálló tanférfiak, az ő tanitásaikban a létező egyház érdekeire legkisebb tekintettel sem tartoznának ugyan lenni, de azért mégis ők mutatnák ki a némán és vakon engedelmeskedni tartozó egyházi hatóságnak, hogy miben áll az egyház érdeke!

Igen de, hátha az egyik tanár Buisson vagy Schenkel, a második Baumgarten vagy Rothe, a harmadik Tholuck vagy Hagenbach, a negyedik Luthardt vagy Ostersee lenne, — hogyan mutathatnák ezek ki egyezményesen az igazságot?

Ilyen pompás hármoniával szervezni a fakultást s annak az egyházi hatóságokat mégis alávetni, a legfurcsább dolgok egyike a világon! Nem tudomány és nem szabadság, hanem bábeli zürzavar és zsarnokság lenne ez. Még eddig minden protestáns hitfelekezet körében az egyházi hatóságok törvényszerü joga az, hogy szükség esetében az egyház érdeke és a tudomány tisztasága felett itéljenek. Hát olyan állam volt-e, vagy van-e, a földkerekségén, amelyben a parlamentek s főhatóságok, azt, hogy miben áll az állam érdeke, önmagokban eldönteni jogositva nem volnának, hanem szükségesképen tartoznának kikérdezni a jog s államtudósokat.

Hát aztán még az is mily apostoli jó rend és ékesség lenne, ha pl. husvétkor az elemi iskolai tanitó az őszinte vallásos hit hangján s lelkesedve magyarázná az iskolában, már nagyobb tanitványainak, a Krisztus feltámadásának történetét; a hivő nép is, fentszárnyaló buzgósággal énekelné a templomban a husvéti énekeket: „az Isten igéjének szolgája“

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

pedig, a szószékben azt fejtegetné, hogy a Krisztus testi feltámadása nem történt meg soha s az arról szóló bibliai egész előadás nem egyéb, mint jámbor rege.

Azt a mai időben már minden ember belátja hazánkban, hogy ha pl. valaki politikai téren, a Deákpárt kebelében, elkezdene egyenesen szélső balóldali elveket hirdetni, nemcsak, hanem követelné azt is, hogy az ő szélső bali eszméi tényleg életbeléptettessenek a Deákpárt által, éspedig követelné mindezt, mellét hadonázva vervén, a véleményszabadság érdekében: az ilyen szabadelvü hősnek mosolyogva ajtót mutatnának s egyszerüen megmondanák neki: eredj el békével, „non est hic mater tua.“ De azt már, némely magyar protestánsok sehogy sem akarnák érteni, hogy a mi egyházunk, azoktól is, akik kebelében kereszteltettek és konfirmáltattak, legtávolabbról sem kivánja ugyan, hogy meggyőződésök ellenére az egyháznak folyvást tagjai maradjanak, s ha kilépnek egyáltalában nem szór anathemát utánok; ámde azt, mindazoktól, akik tagjai akarnak maradni, határozottan megvárja éspedig saját lelkészeitől és tanáraitól fokozott mértékben, hogy ne rombolják, hanem erősitsék és védelmezzék azon hitközösségi alapot, amelyen az egyház áll.

Zárjuk be e cikkünket, a derék Hagenbachnak egy idevonatkozó nyilatkozatával: „Minden egyháznak megvannak az ő elvszerü s a hitközösséget megállapitó alaptételei, melyek a hitvallásokban vannak letéve. A protestáns keresztyén, öntudatos egybeköttetésben áll a reformátorok alapnézeteivel, haszinte ezeknek, a 19-dik században, már más formulázást ád is, mint a milyennel a 16-dik században birtak. Ámde ha valaki, a tridenti zsinat határozmányait akarná az ágostai vagy helvét hitvallás helyére tenni, vagy az egyház alapdogmáit az anabaptisták vagy sociniánok értelme szerént, mint mindenestől hamisakat félre lökni, az ilyen megszünnék a protestáns egyház tagja lenni. Reám legalább mindég kinos és visszataszitó hatással vólt az, ha valamelyik protestáns egyházi predikátor, még az eredendő bün és a szentháromság tanát is, mint va-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lótlant vagy ferdét ostromolta. Az ilyen eljárást a gyülekezet is méltán tévelygésnek tartotta; én pedig az én orthodoxiámban, az ilyen hivatlan s a lelkeket zavarba hozó reformátorok ellen, fegyelmi eljárással is felléptem vólna. Mulhatlanul kell lenni tanrendnek, ha bábeli zürzavart nem akarunk.“[64])

Ezeket Hagenbach, végrendelete mellett hagyott, theologiai ünnepélyes nyilatkozatában mondja.[65])

## 15. §.

A tudományokat s különösen a természettudományokat teszik a vallásos hit döntő birájává.

A „magyarországi“ vagyis inkább, már jóformán csak pesti protestáns egylet legközelebbi gyülésén, Szász

---

[64]) Volksblatt für die reformirte Kirche der Schweitz. 1874. Aug. 1. stb. — Hagenbach a közvetitő theologiához s annak is inkább bal, mint jobb óldalához tartozott s magát mégis orthodoxnak mondja! Igenis, mert Hagenbach szerént a jóravaló protestans theologusnak orthodoxnak is, szabadelvünek is kell lenni. Kovács A. ezen eszmét is, per se azt gondolva, hogy az merőben az enyim, esetlenül csufolni erőlködött. Meg lehet neki bocsátni, miután kisebb gondja is nagyobb annál, hogy kellő tájékozást szerezzen azon dolgokról, amelyekről oly nagy merészséggel ir.

[65]) De e pontnál, sőt talán már a fentebbiek némelyikénél is, azt kérdezhetéd tisztelt olvasó, hogy külföldön mégis miért vannak sok, oly lelkészek s tanárok jelenleg tényleg hivatalban, akik az egyház alapját ostromolják. stb.? Ennek egyszerü oka csak az, hogy külföldön mind a németeknél, mind különösen a helvéteknél, hollandusoknál és franciáknál, nem a gyülekezetek mint ilyenek, hanem az állam és polgári községek fizetvén a lelkészek és tanárok legnagyobb részét, s általában a pátronatus jogánál fogva nagyon reá nehezedvén az autonomiával nem biró egyházra; miután mint állam és községek, az ujabb időkben már semmi kizárólagos felekezeti jellemmel nem birnak: az egyházi tudomány dolgában néhol szertelenül indifferensek. A modernek tehát külföldön a polgári hatóságok kenyerét eszik s azoknak zsóldján vitézkednek az egyház ellen. Ahol az államtól független, autonom ref. gyülekezetek és iskolák alakultak, ott a modernizmusnak nincs hazája. — Tudtom szerént eddigelé csak nálunk Magyarországon van eset arra, hogy az autonom protestáns egyház kenyerével táplálkozó lelkészek s tanárok, ellene akarnak fordulni az egyháznak, sőt ellene is fordultak immár, éspedig nem komoly tudományos vizsgálódással, hanem legnagyobb részben izgatással. — Külföldön, különösen a német protestáns egyházi főhatóságok, a legujabb időkben, azt is határozottan kezdik követelni, hogy nekik az egyetemi hittanárok kinevezésére tényleges befolyásuk legyen. —

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

K. ur különös nyomatékkal mondja: „Hogy az ujabb tudománynyal éspedig ugy a történelmi s erkölcsi, mint a természeti tudományokkal szemben, a csuda fogalma és hite többé nem állhat meg: azt a legorthodoxabb theologus sem fogja tagadhatni. Vagy a tudományt kell agyrémnek tartania, vagy a csudákat lehetetlennek.“

Határozottan tagadom azt, amit e pontban Sz. K. ur állit, és egyenesen állitom azt, amit ő tagad. Egyuttal a legöszintébb sajnálatomat kell e pontnál is kifejeznem a felett, hogy egy kissé nem tanulmányozta a kérdést, amelyet oly nagy határozottsággal akarna eldönteni. Hiszen a csudáknak s a természet vagy érzékfelettieknek lehetőségét nemcsak az általam fentebb emlitett nagy theologok és több más megszámlálhatatlanok, hanem egész bölcsészeti iskolák mint pl, a Kánt, Fichte, Schelling és Herbart-félék, a természettudósok közül épen a legujabb időkből is egy Liebig, Agazitz, Hyrtl sem tagadják. Az általunk már emlitett Stutz, a geologia tanára a nagy hirü zürichi polytechnikumban, egyenesen természettudományi szempontból is, nemcsak megengedi vagy elfogadja, hanem határozottan követeli a csudák lehetőségének eszméjét.[66])

Mindenek felett különös nyomatékkal meg kell pedig jegyeznem, hogy azon temérdek félreértésnek, keserü és átkos viszálynak, amely jelenleg a keresztyén vallás ügyében külföldön is, hazánkban is dúl, legfőbb forrása nem más, mint a hit és tudat, vagyis a vallásos hit és tudományos meggyőződés, az érzékelhetők és érzék felettiek körének és értékének fatális összevissza zavarása, amely zavar folytán aztán, a modernek minden lépten nyomon harsogva trombitálják, hogy a természettudományok a vallásos hit és theologia birái s ennek meg ennek mind el kell esnie a bibliából s a ke-

---

[66]) Lásd Stutz fent idézett munkáját: Der alte und der neue Glaube 207—208 stb. lapokon; és még egy másik kitünő müvét: Die Naturwissenschaft, der freie Gott und das Wunder. Zürich. Hanke. 1872.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

resztyén vallásból, mert azok. az előre haladott kor tudományosságával meg nem egyeztethetők többé. Csak enyit mondaniok pedig még nem elég, mert ha saját álláspontjukhoz és irányzatukhoz igazán hiven és következetesen, csupán az észre és az érzékelhetőkre támaszkodnak: akkor el kell vetniök nemcsak a csudát és a bibliát, de minden vallásos hitet, el magát az élő Istent is. A puszta ész ellenállhatatlanul atheismusra vezet. Ezt már Kánt dönthetlenül bebizonyitotta.[67])

„Nem egyéb, mint elnyütt frázis az, amit napjaink hitetlenei nekünk szemünkre vetnek, hogy t. i. a keresztyénség, amelybe mi hiszünk, összeegyeztethetlen vólna a modern világnézlettel és az előre haladott természettudományokkal. Ugyan ugy-e? hátha nekünk sikerülne bebizonyitani, hogy az a változott világnézlet, a hitet, mint ilyet, nem is érinti, mintszinte a hit is, a maga részéről, egyáltalában nem áll ellene a tudomány haladásának, mihelyt valaki helyes fogalmat szerzett magának, a hit és tudat egymáshozi viszonyáról.“ stb.

Ha a természettudományok előhaladását avégre akarnák kizsákmányolni, hogy a theologiától elvitassák az életképességet s a tudományok köréből kiszoritsák azt: akkor mindenek előtt, a természettudományoknak a valláshoz való viszonyát kellene megállapitani. Ha a dolog valóban ugy állana, amint minket telebeszélni akarnak, hogy t. i. az előrehaladott természettudományokkal, az érzékfeletti világróli hit, vagyis mindaz, ami a theologiát theologiává teszi, — egyáltalában össze nem férhet: akkor, természetes, hogy a megsemmisülő keresztyénség helyére a természetimádásnak s a theologia helyére a természetbölcsészetnek kellene lépni, épenugy, mint egykor az alchymia helyére a chémia, az asztrologia helyére az astronomia s a kuruzsolás helyére az okos orvosi tudomány lépett. De,

---

[67]) Lásd a fent emlitett bölcsészeti iskolákra vonatkozólag is: Thilo, Kurze pragmatische Geschichte der neueren Philosophie. Cöthen 1874.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

hogy a dolog egyáltalában nem igy áll, azt épen számos, kitünő természettudósok nyilatkozata is igazolja.“ stb. stb.[68])

Szabad legyen még Hagenbach következő nagyfontosságu alaptételeit ajánlani a tisztelt olvasó figyelmébe.

A hit, nem puszta vélemény vagy sejtelem, hanem szilárd meggyőződés, habár saját nemü meggyőződés is.

A hit, nem csupa oly előleges fok a tudathoz, amely, hogy ha áthaladtuk azt, többé nem bir becsesel reánk nézve.

Sőt inkább, a hitnek saját tulajdon, a tudat körétől különböző mezeje van; és a hitnek, ezen mező határain belől oly hatalma van, amely a szellemi és erkölcsi életre nézve a legnagyobb jelentőséggel bir.

A hit azonban, oly bizonyossággal is bir, amelyet tudatnak nevezhetünk; de nem oly tudat ez, a mely a kutatás és gondolkodás, hanem olyan, amely a tapasztalás utján érhető el, mint benső önbizonyossága már akár az észnek, akár a szivnek.

Az egyes ember hitének, avégre, hogy mindenestől le ne hervadjon, mulhatlanul hitközösséghez kell csatlakoznia, amelybe a legtöbb esetben saját tényezése nélkül beleszületik, de amelylyel, hogy ha hitét személyes tulajdonná akarja tenni, mulhatlanul tisztába kell jönie.

Ezen hitközösség hite, az isteni kijelentés tényén alapul; azon kijelentés keresztyéni hite ez, amely velünk a Jézus Krisztusnak, mint idvességünk megalapitójának s eszközlőjének személyében közöltetett.

A keresztyén hitközösség egy bizonyos hitvallás vagy hitsymbolum körül egyesül, amelyről az ezen közösséghez tartozók egymást megismerik és amelyhez az egyes ember, az ő sajátságának megfelelő viszonyba lép.

A keresztyén hitből származik a keresztyén ismeret, amelyet a hit alapján saját gondolkodásunk és tapasztalásunk által kell szereznünk és a melyben szükség naponként növekednünk.

---

[68]) Hagenbach. Über Ziel und Richtpunkte der heutigen Theologie Zürich. 1867. 20—21.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Az idvesség utjának ezen gyakorlati ösmeretétől azonban megkell különböztetnünk a hittan tudományos kiképződését, amely természeténél fogva, az időszerü kifejlésnek és a korfogalmak változásainak, miként minden más tudomány is, alá van vettetve, amelynek e szerént a theologiai tudomány általi folytonos revisiora van szüksége. Mennél inkább sikerül ezen tudománynak, a valódi hittartalmat, elválasztva attól minden oda nem tartozót, bevinni a kortársak tudatába, annál jobban megfelel feladatának.

A hit-előterjesztések és hittudományok minden változásai mellett is, a hit lényege, a Krisztusban kijelentett üdv, mindég ugyanaz marad azokra nézve, akik öszintén hinni akarnak és akiknek hihetni adatott.[69])

## 16. §.

## Végszó.

Itt az ideje, hogy e reám nézve igen kellemetlen közleményeket, mindamellett is hogy még sok mondani valóm vólna, bezárjam valahára. Hogy ezt, csakhamar ezen dolgozat első cikkeinek megjelenése után nem tehetém, oka a többek között az, mert közbejött a konventnek és gymnaziumainknak ügye s én indittatva érzém magamat, mindegyikhez tüzetesen hozzászólani, éspedig anyivalinkább, mert azon meggyőződésben vóltam és vagyok, hogy az iskoláink felekezeti jelleme és autonomiája s egyházunk statusjogi positiv alapjai ellen saját körünkben is még évekkel ezelőtt meginditott hatalmas áramlat, továbbá a konvent és protestans egylet ügye, mind lényeges összeköttetésben vannak minálunk egymással s ugy, mint azon érdekforrásból vették és veszik eredetöket. Ha az emlitett ügyek közül bármelyikben némán hallgatunk s ellenfele-

[69]) Hagenbach, Über Glauben und Unglauben. Bern. 1872. 21, 22. — Még ezt is mondja fentebb, 8 l. amit nagyon ajánlok az illetők figyelmébe: „A vallásos hitnek saját, egyedül őt illető s legközelebbről a tudattól teljesen független mezeje van és aki előtt ezen mező még terra incognita, (s mily sokak előtt folyvást ilyen az még!) az, a hitről csak ugy beszél, mint a vak a szinekről.“ stb.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

inket előnyomulni engedjük, akkor egyszersmind a több ügyek mezején való veszteségünket is csak siettetjük, s ez által az én határozott meggyőződésem szerént, egyházunk közjavát is veszélyeztetjük.

Még eddig épen nem kedvezett a szerencse ellenfeleink törekvéseinek.

Midőn 1870-ben iskoláink felekezeti jellemének és autonomiájának nyilt és tüzetes védelmét ezen folyóiratban megkezdém, darabideig rendkivüli egyedüliségben állottam s nem is csudálom, hogy kevés embernek volt kedve magát a pesti körök országra ható csufolódásainak kitenni. Most már, Istennek légyen hála, másként áll a dolog. Nyiltan emlegetik és követelik már, igen tekintélyes egyesek és körök, nemcsak a protestans népiskolát, de a protestans gymnasiumot, protestans jogakademiát, sőt protestans egyetemet is! Az 1791. XXVI. sarkalatos törvénycikket s az ennek alapját alkotó bécsi és linci békekötéseket, amelyeknek csak említését is, oly hangos gunykacaj követte némelyek részéről, most már szélesebb körben is kezdik emlegetni.[70]) — Nyilván van már az is, hogy ama teljhatalmu konvent, amelynek kész terve, sokónkra nézve egészen véletlenül és nagy hirtelenséggel, de mint Minerva a Jupiter fejéből, páncélosan és sisakosan ugrott elő, zsinat nélkül bajosan fog e világra születni. — A világtörténeti dicsőség tömjénfüste és ragyogó sugarai, amelyekkel a mi alakuló protestans egyletünk maga-magát körülvette vólt, három év mulva már mind elfogyatkozának s az álmodott nagyságnak és hatalomnak helyét,

[70]) Midőn még évekkel ezelőtt azt nyilvánitám, hogy a B. ur lapja rombolja egyházunk s iskoláink nyilvános statusjogi alapjait, ezt nem azért mondám, mint K. A. ur reámfogni erőlködik, hogy t. i. ama lap, eltért a helvét hitvallástól, hanem azért, mert egyenesen csufolta, roszszalta a békekötésekre való hivatkozást. Már pedig, ha van valamely prot. egyháznak s iskoláinak pozitiv statusjogi alapja, én nem tudom hogy miért ne lehetne arra hivatkozni, különösen ott ahol a felekezetek között nincs meg a teljes jogegyenlőség és viszonyosság s a hol a róm. katholika vallás folyvást uralkodó Vajjon mikor hangzik, vagy inkább mikor valósul meg nálunk ama szózat: „La charte sera desormais une verité!



Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

igen szerény s szomoru valóság foglalta el. Sic transit gloria mundi!

Ha a vallásunk és egyházunk iránt kedvezőtlen vagy ellenséges irányzatot csupán és egyedül a magyar protestáns egylet képviselné, valóban nem valami sok okunk lehetne az aggodalomra. Ámde amaz irányzatnak miként külföldön, ugy hazánkban is megszámlálhatatlan képviselői, terjesztő ügynökei és bajnokai vannak a tudomány, irodalom, magán és közoktatás, egyéni, családi és társadalmi élet csaknem minden pontján szerteszélyel.

Vajha a magyar protestáns egylet vezérférfiai, tüzetes tanulmány tárgyává tennék azt, hogy azon irányzat, amelynek terjesztésére ők hazánkban rendszeres közeget alkotának, az egyháznak épen nem megujitására, hanem teljes felforgatására vezet;[71]) vajha éreznék, hogy ha vólt valaha szüksége a magyar protestáns egyháznak bensö békére és egyetértésre, most minden bizonynyal van; vajha ne titkolnák el sem maguk, sem mások előtt, hogy ha felemelt zászlójokat öszinte lemondással nyiltan be nem vonják és tüzre nem vetik, a magyar reformált egyház kebelében elkerülhetetlen a tényleges szakadás s mig ez eljöne, menyi mindenféle keserüség, viszály és gyalázat, s a közjónak mily megnyomoritása és hátravettetése az, amelylyel mulhatlanul szembe kell néznünk.[72])

Bármi történjék a másik óldalon, nékünk itten, tanitóknak, tanároknak és lelkipásztoroknak bátran és szilárdul meg kell állanunk a magunk helyét. Amit egykor a nagy ángol admirál, a kegyes Nelson, a trafalgári tengeri ütközet előtt, 1805. okt. 21. buzgó imádság után, jelszóul adott ki a hadseregnek: „England expects that every man will do his duty,“

---

[71]) Azt különösen a helvét reformerek egész nyiltsággal kimondják, hogy az ő céljok az egyházat ostrommal megtámadni, légbe röpiteni stb. Gegen die moderne Lehre i. h. 6. stb. l.

[72]) A franciaországi reformált egyházban, amint a legujabb tudósitások tartják, a teljes szakadás mahólnap tényleg bekövetkezik, a modernek kiválása által; — azonban még folyvást nagy kérdés, hogy az állam, ezen modern egyházat el fogja-e a régi ref. egyházzal egyenjogu ref. egyháznak ösmerni.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

— „Anglia megvárja, hogy minden ember megteendi kötelességét"; — most magunkra alkalmazhatjuk mi is, mondván: „A magyar protestáns egyház megvárja, hogy minden ember megtegye kötelességét."

Valóban, az első keresztyén apologéták korától mostanig, aligha vólt korszak, amelyben a keresztyénség tudományos védelmére oly nagy szükség lett vólna, mint van jelenleg. A magyar protestáns nép tehát, bizonynyal csak a legnagyobb örömmel fogná szemlélni azt, ha az ő iskoláinak tanárai, a komoly tudományosság irodalmi fegyvereivel is, nyiltan síkra szállanának a keresztyénség ügyeért. Reméljük is, hogy sokaknak e részben táplált ohajtása, nem sokára bőv mértékben teljesülni fog.

A külföldi protestans egyházak legnagyobb részének számára, mindezideig az állam nevel tanitókat, tanárokat és lelkészeket. Nálunk ezen terhet is maga az egyház hordozza, sőt az egyház neveli egy jó részét még az ügyvédeknek és polgári tisztviselőknek is az állam számára, s mily sokan vannak, akik egész tudományos képzettségöket, világi szerencséjöket és előhaladásukat, Isten után egyedül az egyháznak köszönhetik. Az ilyeneknek tehát, különösen ha egyházi hivatalban vannak, nem a legszentebb kötelességök-e védelmére kelni a szorongatott anyának?

Különösen nekünk lelkészeknek pedig, most szükség, ha valaha, szivünkre, lelkünkre venni azt, amit Urunknak nagy apostola, a többek közt ezen szavakban mond: „Viseljetek gondot magatokról és az egész nyájról, melyben a Szent Lélek titeket vigyázókká tett, az Isten anyaszentegyházának legeltetésére, melyet tulajdon vérével keresett. . . . Ti közületek is támadnak olyak, akik ellenkező dolgokat szólnak, hogy a tanitványokat eláltassák." Cselek. XX. 28, 30. „Lészen oly idő, melyben az igaz tudományt el nem szenvedik, hanem az ő tulajdon kivánságok szerént magoknak gyüjtenek tanitókat, mivelhogy az ő füleik viszketnek; és az igazságtól az ő füleiket elforditják, fordulnak pedig, hiábavaló beszédeknek hallgatásokra. De te vigyázz mindenekben, az evangyelistának mun-



Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

káját cselekedjed, a te szolgálatodat bizonyosképen megbizonyitsad.“ II. Tim. IV. 3—5. —

**Révész Imre.**

---

## II.

## Az 1605. évi november 5-dikének emlékezete Angliában.

Mi más, mint az első századok alatti borzasztó üldözés tette azzá az egyházat, ami az jelenleg; a helyett, hogy elnyomatott vólna, védelmeért sok keresztyén — eszmélve a néma lethargiából — sikra kelt, s a hit magasztos gondolatától lelkesitve, lettek a nép martyrjai, örömmel adózván életökkel is. Fájdalom, hogy az egyéni érdekek, különösen az uralkodási vágy felébredésével minden további összmüködő tevékenység zsibbadásba jött.

Másfélezredévvel később a keresztyénséget két nagy táborban elválasztva találjuk, mind a két párt argus szemekkel figyelé egymásnak mozdulatát, s célja ugyanaz vólt mindeniknek : támadni a másikat, ott hol lehetett.

Több évi harc után, mint tudjuk, Német országban megköttetett az augsburgi vallásbéke, de már a következő században annál hevesebben tört ki a háboru. A párizsi vérmenyegző csak csalóka vólt azokra, kik ugy vélekedtek, hogy ez véget fog vetni a reformatio terjedésének; a hydrak fejei ujra nőttek. Angliában, hova a tant Knox, Kalvin tanitványa vitte be, és terjesztette, már Jakab fenyegette a katholicizmus egyenjoguságát, habár kormányra léptével, sőt később is többször igért annak óltalmat és tolerantiát; azonban az adott szóról elfelejtkezve, tudjuk mily rendszabályokkal élt a reformatio terjesztése érdekében, s mily türelmetlen lett azok ellenesei iránt. A britaniai Salomo [1]) mindamellett nem sejté, hogy ily rendeletekkel nagy veszélyt idézhetett vólna elő. Mit tartalmaztak azok, nem célja e soroknak elmondani; a történelem hiven feljegyezte azt; csak azon nap eseménye lesz itt vázolva, melyet ez év november 5-kén is megünnepelt Anglia, s mely

---

[1]) Igy nevezteték csodálóitól.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

alkalomból egy német historikus következőkben emlékezik meg: I. Jakab esküszegése, embertelen bánása miatt több katholikus egy oly merénylet kivitelére szövetkezett, mit csak a legelkeseredettebb fanatismus vólt képes kigondolni. Az összeesküvők fejei vóltak: Catesby Robert, Angliából egy tekintélyes cath. család fia, ki mint ifju az angol püspöki egyházba lépett át, hol azonban lelki vágyait ki nem elégithetvén: visszatért a cath. vallásra; Percy Thomas a northumberlandi házból; és Guay Towky[2]) spanyol szolgálatban levő angol, kik tervöket, t. i. az urak mind két házát lőporral levegőbe röpiteni, azon nap célozták valósitani, melyen a parlamentnek a király által meg kellett nyittatnia. A kiviteli módozatot egy a westministeri palota közelében eső bérelt házban vitatták meg, melynek pincefolyosóján alagutat vájtak a parlament épületéig, mit csak erős falak átszakitásával eszközölhettek. Nagy vólt ijedségök, midőn a munkálatközben egy köszéntelepre bukkantak, mert a rövid idő parancsolta munkávali gyors haladás most már egész váratlanul lett akadályozva. De ők mégsem csüggedtek, s céljok eléréséért minden nehézséggel kitartóan küzdöttek meg, sőt fáradhatlan tevékenységök, óvatosságuk később a véletlen szerencse által is támogattatott, mert Percynek sikerült a parlamenti helyiséggel szomszédos pincéket kibérelhetni, melyeken át még közelebb juthattak a merényletre szánt hely szinéhez; azonban dacára, hogy a sors anyi kedvező körülményt kezökbe játszott, a kivitel lehetetlenné válik, ha a parlament megnyitása febr. 5-röl november 5-re nem napoltatott vólna el.

Ez időnek nem tétlenül néztek elé s midőn a pincék üregeibe 32 hordó löport szén és rőzse alá takarva, elrejthettek, a bosszutervvel teljesen el vóltak készülve; de végre is annak foganatositása, — mely minden titokszerüség mellett sokak beavatásával lett vólna kivihető — megtört nehány összeesküvő határozott ellenszegülése miatt, kik visszariadtak annak gondolatától, hogy azok élete ellen törjenek, kiket barátokul

---

[2]) Több helyen Fawkes-nek iratik.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

birtak a parlament tagjai közül. Azért Mounteagle lord oct. 26-án egy anonym levélben figyelmeztetett sógora Fresham[3]) által, ki szintén be volt avatva a titokba, hogy ne vegyen részt a gyülés megnyitásában, mert annak tagjaira ez alkalomból nagy veszély várakozik. A levél ugy vólt szerkesztve hogy az hiven sejteté a baj közeledtét, mégis mint különöst megjegyzi iró, hogy annak valódi jelentősége csak maga a király előtt nem maradt talány; ki az elővigyázati intézkedéseket haladéktalanul megtette, mely sikerhez is vezetett, mert a löporkészlet nov. 5. éjjeli 2 órakor megtaláltatott, s egyet az intézők közül Guay Towkyt, a mint épen égő kanócával a pincébe lépett, kézre is keritettek. Ez, ki első lakolt, büntársait a mágyán fedezte fel, s mindnyájan sikertelen ellentállás után vérpadon lelték halálukat. Igy van feljegyezve az 1605. nov. 5-ki eset, melynek emlékezete ma sem aludt ki az angol nemzetből, mely külömben is fogékonyabb más népeknél a történelmi traditiók iránt. Azóta minden évfordulatkor legtöbb városban, de különösen Londonban, nagy néptömeg ujjongása között, körmenetet tartanak, melynek élén egy szalmából formált fölcicomázott emberi alakot hurcolnak, s midőn a menet véget ér, fülsértő lárma kiséretében, a nézők nagy serege láttára ez alak, mely Guay Towkyt jelképezi, egész ünnepélyesen s alkalmi dalok éneklése mellett, elégettetik. A nem sok belbecset igérő ily alkalmi versből álljon itt mutatványul egy strófa :

Please to remember
The fifth of november
Guay Towky treason and plot
I have no reason
Why gunpowder and treason
Should ever be forgot.

(Szószerint igy értelmezhetni: „Tessék visszaemlékezni, az ötödik novemberre, Towkynek hütlenségi tervére, nemde nincs-e okom? hogy puskapor s hütlenség, sohasem lesz elfeledve.“)

[3]) Némely tankönyvünk Tresham-nak nevezi.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Ha pedig következményeiben vizsgáljuk a novemberiek merényletet, ugy találjuk, hogy Stuart Mária fiának gondolkozásában merész fordulatot vett ezzel a vallásügy; mert azon uralkodó, ki a jelzett időig határozott ellensége vólt nemcsak a cath. de más idegen vallás hivőinek is; most ellenére népe akaratjának, nem reménylt tolerantiát tanusitott; mert belátta, hogy a vallásos dolgokbani erőszak, csak hatás nélküli parancsnak törpül el.

Sáfrány Péter.

## Eredeti levelezések.

### I. Egyházügyi levelek, Révész Imréhez.

#### 1.

Tisztelt Barátom! Ha szivesen fogadod,*) ily levelekben szándékom közölni véled s folyóiratod olvasóival időnkénti gondolataimat egyházügyeinkről s irodalmunkról. Harag és személyeskedés nélkül, mindenki iránt őszinte leszek, teljes szeretettel, bár igazsággal. Egyházi irodalmunkba ha bevittük a személyeskedést, azt onnan ki is kell vinnünk és magunkat megigazitanunk. Semmi nem jogosultabb és kivánatosb. Ha az önvédelem sodort is személyeskedésbe: illik, hogy azzal felhagyjunk, s még a megfeledkezésről is, bár szánalommal, de kiméletesebben itéljünk. Igaz: ez önmegtagadást kiván; de próbáljuk meg, mennyire mehetünk a nélkül, hogy hallgatással igazolni látszanánk azon sokszor igen tulzó ellenvéleményt, mely szerintem, ha mindig jogosult is, nem csak hogy nem üdvös, de még csak nem is dicsőséges.

Miután ez alkalmat én adtam, első levelemet magamon kezdem. Talán nem esem vád alá, ha magam is kimondom, ami mások előtt tudva van, hogy sem multam, midőn hála istennek, hogy tehettem, egy évtizednél tovább fizetés nélkül szolgáltam; sem jelenem, midőn egy végvidéki egyház templomépitése s teljes rendbehozásának reményében, hétszáz forintra nem menő évi dijért munkálkodom: nem bizonyitja a pénz szerelmét. Mégis tekintve egyházunkban a lelkészek és tanitók anyagi állapotát; azon magasztos feladatot, melyet, ha csak részben is, teljesitenek, nagy elismerésre, és hogy ne mondjam, égi pálmára méltók; a mindennapi tisztességes megélhetést, mely, egy életet áldozva bár, a nagyobb rész számára nincs biztositva; arról győződtem meg, hogy magyar reformált, sőt egész protestáns egyházunk nem birja, nem birhatja anyagilag nélkülöző, és részben szellemileg talán elkopárult vagy inkább elkedvetlenült munkásaiban azon szent sereget, mely erős vólt megvé-

*) Mindenkor! Szerk.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

deni elveit és igazságát a multban, s mely azokat a jelen, még inkább a jövendő hullámcsapkodásai közt is diadalmaskodtatni elég erős leend.

Igen diadalmaskodtatni. Mert bármint tiszteljük a multat s féltett legyen lelkünknek a jövendő reménye, el kell ismernünk, hogy ha oly nagyszerü, nem csak üdv, de társadalmi intézvény, mint a protestáns egyház, külsőleg mint belsőleg gyarapodni és hóditni megszünt; ha elvesztette a lelkekre ható erejét, s nem birja keblének hevével növelni az örök igazságok szent lángját: akkor lassan lassan ernyed s szétbomlása már csak egyes gyökérszálakra kissebb vagy nagyobb időközök kérdése leend. Hanem majd messzébb tértem. A protestáns egyházban a presbyteri vagy mint sokan szeretik igy nevezni népkormány mellett is, az egyházak és iskolák ügyvivői egyes kiváló férfiakon kivül a lelkészek és tanitók. Ha nem is mondjuk, hogy az egyház és iskola velök áll és esik: de azt igen is, hogy virágzása mint hanyatlása, igen nagy részben az ő sorsukkal van összekötve.

S mégis mily dijazásban részesülnek? Ki gondol arra, hogy Isten országa munkásainak, kiknek minden lépését és szavát a társadalom, hivatal és családi élet körén belől a legszigorubban mérlegelik, kiktől a kor tudományos szinvonalán állást, miveltséget, mindent, ami az emberi magatartásban erényt, koszorut érdemel — kivánunk: tisztességes megélhetést kellene biztositani? A többnyire gazdagabb egyházakban levő előljáró társak? Nekik jól van dolguk, kiki szenvedje sorsát. Az egyházak tagjai? Még kevésbbé, mert ők, a lelkész és tanitó szolgálatának érdemével nem törődnek. Ha különösebben buzgólkodik? az kötelessége. Ha anyagi ellátási javitást kiván? mert a mai kornak több igénye van mind viselet, mind tanulmányban, melyhez eszközök kellenek: köszönje meg, hogy annyija is van sat. Az irodalomban utasitatnak az apostoli példákra és szegénységre. Az utasitást, ha szeretetből jő, szivesen fogadjuk; de figyelembe venni kérjük, hogy csak egy apostoli korszak volt, midőn az első keresztyének mindenöket megoszták az apostolokkal másként elláták őket a körülményekhez képesti tisztességes megélhetés eszközeivel. A keresztyénség társadalmi helyfoglalása sat. igényelte az igehirdetők, átalán a tanitók tisztességes dijazását, s igényli ma is az idők és körülmények szükségleteivel öszhangzatba tételét.

Igen öszhangzatba tételét. Mert azon összeg és mód, melylyel és a mint helyenként mainap protestáns lelkészek és tanitók dijaztatnak, egy rész kivételével, szükség és méltányos igényeknek többé meg nem felel. S bizonyára a protestáns körökben mindeneknél elébb erre kellene nagyobb gondot forditani azoknak, kiket egyházunk fenállása s társadalmi müködése még érdekel; kik nem csak azért tagjai a protestáns egyháznak, mert keblében születtek vagy váltak emberré, hanem mert azt oly lelki egyesület s társadalmi intézménynek ismerik, melyhez tartozni, egy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

a lelki őszinte becsületességgel, s a szabadság és erkölcsiség, a tudomány és felvilágosodás nyilt vallomásával.

A protestáns egyházban az evangyeliom megtartása s a vallásos élet mély érdekeltségének ezen, mint alapon tovább vitele, átalán lelke, szelleme őrzése s tisztán tartása mellett, fő figyelmet kell forditani arra, hogy mint társadalmi intézmény, rendelkezzék a hivek annyi áldozatkészségével, mennyi tisztességes s a kor igényeinek megfelelő háztartására szükséges.

Kell, hogy higyjük, s hisszük és valljuk is Jézussal, hogy a mi országunk nem e világból való. De miután e világban kell munkálkodnunk, a lelki életet fentartó, a szellemi belső életnek külső tápjául tekinthető eszközök, a test kenyere nélkül el nem lehetünk. Uram add meg mindennapi kenyerünket!

Az a kérdés vethető fel: vajjon, ha a magyar protestáns egyház egyetemesen jobban dijazná munkásait, nem fognának-e azok a földiekkel eltelve, csak annyit tenni, mint most, vagy még kevesebbet. Mily kérdés ez? Emberek vagyunk és csak száz közül talán csak egyikünk birja a nélkülözés és más leverő állapotok közt is megtartani azon lelkesedést, mely mindig küzd, mindig hisz, mindig remél, a megvettetésben is szeret és soha el nem fárad. Kivételek mindig voltak és lesznek. De ha a protestáns egyház és iskola munkásaitól megkivánjuk, hogy lelkiismeretesen munkálkodjanak, s hiven töltsék be, ha oda állottak, a legnehezebb és kellően meg nem jutalmazható pálya kötelességeit, a szolgálatot, melyet vettek az urtól; addig a protestáns egyház lelkesebb férfiai is egyes egyházakban és egyetemlegesen igyekezzenek, hogy anyagilag tisztességesen láttassanak el azok, kik a lelki élet legszentebb érdekeinek oltáránál munkálkodnak; melyre vonatkozólag mondta a szigoru Pál apostol „a korinthusbélieknek „avagy nem tudjátok-e hogy a kik a szent dolgokban, az oltár körül munkálkodnak, a szent helyből, az oltárról élnek?"

Ne essék e hosszu és eléggé ismert okadatolás viszásan. Bizonyára a magunk munkadijánál, nem kevésbbé ösztönöz egyházunk jövendőjének komoly meggondolása. Az evangyeliomi protestáns egyház ügye a szent papság hivatása és kötelmeinél fogva ha mindnyájunké is, első izben az a körül forgolódó munkásoké.

A mint egyes tagjainkban szenvedünk: orvoslás után kell látnunk. Panaszért nem fizetnek. Tenni kell, a tetten van Istenáldás. És mivel az egyetemes mozgás a részek serénységétől függ: egyházmegyénként kell a lelkészi és tanitói állomások tisztességesebb ellátásáról s ezzel együtt czélszerűbb müködéséről gondoskodunk. Csak induljunk el Istenben bizva s egyetértve. A nagybányai, bizonynyal a szegényebb, de élni törekvő egyházmegyék egyike már tett egy lépést, midőn f. évi Augusztus

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

17-én Sárközön tartott közgyülésében a következő, általam tett inditványt teljes egyetértéssel elfogadta.

Jegyzőkönyvi 9. sz. Felsőbányai lelkész Czelder Márton atyánkfia inditványozza, miszerint: Tekintve, hogy a magyar protestáns lelkészi és tanitói pályára lépők száma, már már annyira kevesbül, hogy nehány év elteltével, különösen lelkészek kissebb egyházainkban nem fognak találtatni; tekintve, miszerint ez más körülmények mellett annak is tulajdonitható, hogy lelkészi és tanitói állásaink, sok helyt, oly kevés fizetéssel vannak ellátva, hogy abból, nem csak a szellemi haladás kellő eszközei meg nem szerezhetők, de az anyagi fentartás, a tisztességes megélhetés sincs biztositva; tekintve végül, hogy e főfő hiányon segiteni, a jelen szükséglete s a jövőről aggodalomnál fogva is ugy az egyházmegyék, mint azon egyes egyházak, sőt minden vallását, egyházát szerető s annak intézkedéseit fentartani kivánó tagnak elutasithatlan szent kötelessége: Mondaná ki egyházmegyei közgyülésünk elvben a belhivatalnokok fizetésének legkevesebbjét, még pedig a lelkészek évi illetményét 800, a tanitókét 400 forintban.

Ezen inditvány köz helyesléssel találkozván, elvben elfogadtatott, s határozatilag kimondatott egyházmegyénkre vonatkozólag a lelkészi és tanitói fizetéseknek, stolán lakáson és házikerten kivül, legalább 800, illetőleg 400 forint legkevesebbje (minimuma); egyszersmind jónak látta egyházmegyei közgyülésünk kinevezni kebeléből egy küldöttséget Lengyel András, Pap Bálint Nagy Bálint és Barkász Albert urak személyében, oly célból, hogy az esperesti kéznél levő levéltárból „az egyes egyházak anyagi erejének tekintetbe vételével, jelezve a jövedelmezési források kellő szabályohatását is, készitsen és adjon be (jövő gyülésünkre) egy véleményes javaslatot, hogy ezen inditvány életbe léptetése, miként lenne eszközlendő

Eddig a határozat; – melyhez buzgó esperesünk körlevelében azon felhivást tette, hogy a közelebbi egyházlátogatás alkalmával, a lelkészek az egyházak vagyonáról föld, rét, pénz sat a legnagyobb gonddal és hüséggel készitett kimutatással legyenek készen, hogy a fennebbi bizottság, azt használva, lehető legpontosabban felelhessen meg fontos küldetésének.

Mire segél Isten bennünket: annak idejében közölni fogom. Mig ezt tehetném: jövő levelemben más egyebekről is elmondom nézetemet. Isten velünk!

Felsőbánya, nov. 26. 1874.

**Czelder Márton.**

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

## II. Edinburgi levél.

## Az Urnapja Edinburgban.

Seregeknek hatalmas Ura, mily kellemesek a te lakóhelyeid! Az én lelkem óhajtozik az Urnak pitvara után; mind lelkem, mind pedig testem nagy örömöt találnak az élő Istenben.

Zsolt, 84, 2. 3. —

Midőn a sokak által már oly nemesen és lelkesen megénekelt puritán skót fővárosról, vagyis méginkább annak csaknem felülmulhatatlannak látszó vallásos szokásairól s intézményeiről nehány sort a magyar prot. olvasó közönséghez is intézni gondolok; megvallom nem kis küzdelem merül fel keblem mélyében, annak meggondolására, hogy vajjon képes lesz-e e fiatal és felette gyenge erő, csak halvány vonásokkal is visszaadni azt, a mi itt e dicső nép kebelében valóságban honol? Bármi legyen is azonban a végeredmény, megkisértem azt, hogy igy legalább e sorok azon derék theologok emlékébe, kik már magok személyesen is szerencsések voltak a skót népet e legnemesebb és legjellemzőbb oldaláról is ismerni tanulhatni, — némi édes és boldogitó emlékeket idézhessenek vissza. Azok pedig, kik előtt még mint ifjak előtt, egy egész szép jövő áll, s a kiknek számára még kedvező alkalom is tárulhat fel, a gyakorlatban, a valóságban is láthatni azt, mit e néma sorok elmondanak, — meritsenek nemes bátorságot, erőt, tüzet és lelkesültséget annak elgondolására, hogy a mit én itt elméletben előadnék, távolról sem volna képes megfelelni annak, ami tény, ami megtestesitett való! Vajha ifju theologusi nemzedékünk kebelében, legalább egy nemes szikra gyuladna lángra a skót egyházi élet megismerhetése iránt! Mert, ha van iskola, mely a leendő hivő lelkészre nézve képző lehet, s igy gyakorlatilag sok nemest és hasznost adhat, ugy bizonyára épen maga Skótzia keresztyén földe ez. Különben is ne feledjük el, hogy alig volt kor, amelyben a magyar prot. egyház anyira szükségelt volna evangyéliomibb egyházi életet, mint épen ma! Mert nem épen egyik vagy másik theologiai irány az, amely veszélylyel fenyegethetné a magyar hivő Sion falait, — bár mindenesetre ez is sok tekintetben rontó befolyással lehet, megmételyezve az ifju nemzedéket, — hanem sokkal inkább az, hogy nekünk tulajdonkép még az elméletnek sincs elegendően megfelelő gyakorlati egyházi életünk! Igen, mert tekintsük csak többek közt azon gyülés kezéseket, melyek pedig sokszor tisztán egyházi ügyekben tartatnak, s ha az igazság emberei akarunk lenni, kénytelenek leszünk bevallani, hogy itt bizony az egyházias szinezetet illetőleg, még sok kivánni való maradna fen!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Na de nagyon is eltértem a felvett tárgytól. De meg nagyon is kényes kérdések ezek, amiket én itt fejtegetni akarnék; megoldásukat erősebb és tapasztabb egyéneknek engedem át. Ezekkel csak is azt akartam én indokolni, hogy mi tehát különösen az, ami bennünket arra ösztönözhet, hogy Skótzia keresztyén földét felkeressük. Szólok tehát már most a kitüzött tárgyról, az Urnapjának a skótok általi mikénti megünnepléséről.

Vasárnapra viradóra, a máskor anyira élénk és zajos britt főváros utczáin, valami szokatlan s megható komoly, ünnepélyes csend honol. Legkisebb nyoma sincs a zavaró hangnak, mert hiszen ez az Urnapja, melyet minden skót, már odahaza, a családi tüzhely szentélye körül ima és énekkel üdvözöl! Alá s fel, mindenütt mély, síri csend.... Mühelyek, kereskedői boltok, gyárak ez egész napra erősen zárva vannak. Még sokkal erősebben azonban mindenféle mulató termek és szinházak. Hogy is lehetne ez másként? Hiszen e napon, ugy szegény mint gazdagnak, egyformán szabad az Urnak hálát adni az egész héten át közlött jótéteményekért. Egyetlen hajó sem mozog tarka, szárnyas vitorláival a sik tengeren. A máskor oly nagy számban tova robogó vonatok száma, ma csak egyre olvadt le, amely legfelebb is a sietö idegen utast röpiti tova. Ha mégis ilyenkor a zajtalan utczák valamelyikén, egy mellettünk hirtelen elrobogó kocsi ötlenék szemünkbe, biztosan következtethetjük, hogy az épen most a lelkészt, vagy pedig az orvost, a már már végperceivel küzködő beteghez viszi!

Alighogy azonban megkondulnak a harangok, az eddig zajtalan utczák tüstént, csaknem hihetetlen hirtelenséggel népesekké lesznek. Ezerek és ezerek, különbség nélkül a nép minden osztályaiból sietnek az Ur hajlékába, nemes csendben, a szokott családikönyv, biblia és énekeskönyvvel kezökben. Lépjünk be csak ilyenkor az áhitatos sereggel együtt a szabad egyház valamelyik templomába. Az ember azt képzeli, hogy most legalább is valamelyik puritán magyar alföldi ref. község templomában találja magát Egy egyszerü szószék és ülőpadok Sem oltár, sem kereszt, sem orgona. Minden de minden nemesen egyszerü és mégis oly magasztos, oly lélekemelő. Egy zsoltárvers eléneklése nyitja meg az istenitiszteletet, melynek dallamai azonban egészen különböznek a miéinkétől. A lelkész egyszerü fekete ruhában megjelenve szószékén, hosszu s leginkább szabadon tartott könyörgés után a Sz. iratból felolvas egy fejezetet, amelyet kiki saját bibliájából éber figyelemmel kisér. A felolvasott szakasz után ismét énekel a közönség s a lelkész felveszi alapigéit s tart egy meglehetős hosszu egyházi beszédet, melynek legfőbb tárgya: bünbánat, töredelem mindenek felett pedig a Jézus Krisztusbani hit!

Azt hiszem, hogy az egész Skótziát be lehetne utazni, a nélkül,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

hogy valahol más valami egyebet lehetne hallani, mint épen a tiszta evangyeliomot, a mint az meghamisitatlanul szent könyvünkben foglaltatik. Legalább a fővárosban Edinburgban, mely pedig több mint száz prot. templomot számlál, semmi nyoma sincs holmi reformereskedni szerető lelkipásztornak! Boldog Edinburg! Boldog Skótzia! Aligha van hozzád hasonló föld e széles világon!

A kiválóan bibliai szinezetü egyházi beszédet ismét könyörgés s azt egy zsoltárvers eléneklése rekeszti be. Csendesen meghatottan vonulnak a hivők ismét haza lakóházaikba. Otthon, a világtól elvonultan, szent és nemes csendességben törekszik kiki magának egy kis zugot felkeresni, a könyvek könyvével kezében, hogy abban magát a hallott templomi tanitás után méginkább elmélyithesse. A puritán skót háza az Ur napján oly sz. hely tartozik lenni, honnan minden számüzve van, ami a vallásos nyugalmat és buzgóságot legkisebb mérvben is megzavarhatná!

Az evangyeliom isteni igéi utánni kiolthatatlan szomj épen oly mérvben vonza a hivő skótot, a délután is rendesen még kétszer megtartatni szokott isteni tiszteletre, mint ez már az elsőnél is történt. És végre a harmadik istenitisztelet után? Sétálni s kiváncsilag szemlélni a főváros nevezetességeit? Semmi de semmi szó arról.... Sokkal inkább az ifjak elvonulnak a vasárnapi iskolákba, mások pedig meglátogatják a kórházakat, árvaházakat, fegyházakat, stb. szóval mindazon helyeket, hol csak a lelkek üdvére hasznot hozhatnak. Az idősbbek pedig a gyermekekkel együtt haza vonulnak; s otthon a családi tüzhely szentélyében igyekesznek e napot, ahoz méltóan zárni be.

Mit mond már a magyar prot. olvasó egy ily Urnapjához? Ugy-e biz, hogy csak mégis valami remek, valami lélekemelő lehet az a skót vallásosság? Mindenesetre hogy az is ez. S ha talán egyesek találkoznának is, akiknek ez mégis tulszigorunak látszanék; ha mondom ily tág vallásos lelkületü magyar prot egyén találkoznék, azt se feledjük el, hogy ennek aztán meg is vannak a maga várt és áldásos gyümölcsei; meg mindenütt, a hol csak Isten igéje nemes és hivő keblekre találhat. Ott van mindenekfelett a családi élet kebelében, mely az Ur házában elhintett magvakat saját körébe, szent és gondos kezekkel ülteti át, hogy aztán azok itt is nemes gyümölcsöket teremhessenek. Keressünk fel csak egy skót családot, a naponként rendesen kétszer tartatni szokott házi istenitisztelet alkalmával; nézzük végig azt s akkor legkisebb okunk sincs ama boldogitó eredmény felett kételkedni. Ah dicső és meghatóan remek kép...! Együtt ül a család minden tagja, kicsinyek ugymint nagyok, egyetemben a cselédség minden tagjával. Legelőször is elhangzik egy zsoltárvers, s aztán a családfő felnyitja a sz. könyvet, felolvas abból egy fejezetet s azt lehetőleg magyarázó jegyzetekkel kiséri.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Valóban bámulatos itt a legegyszerübb kézmüvesnek is a sz. iratbani jártassága! Az egész házi istenitiszteletet rendesen egy mély s megindult hangon, térdepelve tartott könyörgés rekeszti be.

Nem állitom én ugyan azt, hogy talán itt is ne akadnának egyesek, kik egy, vagy más tekintetben kivételt képeznek, — mert hiszen nagyon ritka az, hogy a tiszta buza közzé konkoly is ne vegyüljön — de az minden kétségen tul van, hogy sehol az egész föld kerekségén talán oly boldog családi élet nem létezik, mint épen Skótziában. Házassági elválás pedig a legkiválóbb esetek közzé tartozik. Jól ismerheti mindenki, részint öntapasztalat, részint pedig hallomás után a skót jellemet, mely minden zajos, mondhatni csak is élveket kielégiteni törekvő mulatságoknak halálos ellensége. A skót legboldogabb épen saját családja körében. Az az ő szent hajléka, s azon kivül nincs számára sehol de sehol hely! A skót családba belépő idegen bizonyosan a legelső pillanatra fel fogja ismerni azt a boldog egyetértést, mely annak kebelében honol!

Hát az nem a tiszta, meghamisithatlan evangyeliom igéiből nyert valódi vallásosság áldásos gyümölcse-e, hogy az edinburgi szabad egyház a magyar hitrokonok iránt oly élénk és meleg érdekkel viseltetik? Anyagilag is áldozatot hoz a magyar ref. egyház oltárára, midőn annak **hivő** theologusait szeretettel öleli keblére!!!

Soraimat egyik nagynevü németországi lelkész és lelkes költő (Gerok) azon nemes soraival zárom be:

„Aber was mich fröhlich macht,
Heut ist's mehr als Erdenpracht,
Heut ist meines Herren Tag!
Selig wer es fassen mag!

**Márk Ferenc.**

---

## Könyvismertetés.

Apologetik. Wissenschaftliche Rechtfertigung des Christenthums von J. H. A. Ebrard, Dr. ph. & theol. I-ter Theil, Gütersloh, C. Bertelsmann, XII. & 443. S. 4 frt. 20 kr.

---

Ismét apologetika? ismét védirat? hát nincsen-e még elegendőleg s minden oldalulag védve a keresztyénség a hitetlenek megtámadásai ellen? hány jeles apologetikai munkát ismertetett már a „Figyelmező“ öt évi fenállása óta! Nem volna-e jobb, tanácsosabb s szükségesebb a drága időt s a sok szellemi erőt a theologiai tudomány egyéb ágainak müvelésére s népszerüsitésére — p. az egyháztörténet, theologiai ethika stb. — forditani, mint minduntalan az egy már kimeritett tárgyra összpontositani az egész szorgalmat? — Igy gondolkodik s okoskodik tán némely olvasó, midőn a fentebbi cimet olvassa. — Azonban legyen csak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

egy kis türelemmel a t. olvasó; vegyen magának fáradságot e gyenge kis ismertetést, aztán pedig magát az ismertetett munkát végig olvasni s arról fog meggyőződni, hogy a szerző egyik munkájával sem — pedig már sokat irt — tett nagyobb szolgálatot a tudománynak s a keresztyén egyháznak, mint jelen apologetikájával. Ugyanis a keresztyénségnek ellenségei számosabbak és hatalmasabbak ma, mint voltak valaha. Számosak és veszedelmesek, mert valamennyien a tudományra hivatkoznak, a tudománynyal szeretik legitimálni támadásaikat. Veszedelmesek azért, mert egyetértőleg s kiszámított terv szerint intézik támadásaikat a keresztyénség s annak sarkalatos tanai ellen. Ily fundamentalis tana a keresztyénségnek p. a szentháromságróli tan s épen ez ellen esküdött össze a negativ irányu kritika, a midőn p. a modern pantheisztikus bölcsészet az élő személyes Istent, a kritikai történetirás vagyis a történeti kritika Krisztus istenségét, a természettudomány pedig, kiváltkép annak szélső oldala vagyis a materialismus a lelket is tagadja. S ezen a határairól megfeledkezett s fékeresztett „tudomány" fennen hirdeti győzelmét a ker. hit felett s következtetései oly tulzottak hogy minden vallást s morált megsemmisitéssel fenyegetnek. Ily valódi s nem képzelt veszélylyel szemben a positiv tudomány nem maradhat közömbös, hanem az emberi müveltség s társadalmi rend s lét érdekében ki kell mutatnia, hogy a keresztyénellenes törekvések a tudomány nevét voltaképen nem érdemlik; hogy az ő deductioik bölcsészeti tekintetben a legnagyobb mértékben hibásak s a logika legelemibb szabályaival merőben ellenkeznek; ki kell deritenie a látszatot a lényegtől, a tévedést az igazságtól s általában a hitetlen korszellem s korhatalmak tudományos alakban fellépő elveit csakis tudománynyal kell ellensulyoznia s legyőznie. S csak a keresztyén, még pedig az evang. keresztyén tudomány képes az ellenség főtáborába hatolni, a bajt gyökerében megtámadni, gonosz hatásait megsemmisiteni, nehogy a jobb gondolkodásuak is elpártolásra csábittassanak s nehogy a gyengébbek kételkedésbe s kicsinyhitűségbe essenek. A fentebbi munka a keresztyénség tudományos igazolásában immár mindezen érintett követelményeknek teljesen megfelel. Ha valaki, ugy bizonyára szerző van képesitve a tudományos — apologetikai téren kinálkozó feladatok megoldására. A theologiai s theologián kivüli ismeretek terén ugyanis oly rendkivüli s mondhatni universalis tudományossággal bir, melyhez hasonlót bajosan tudna más tudós napjainkban felmutatni.

A legritkább alapossággal dolgozott szerző a theologiai és történelmi, bölcsészeti és philologiai, sőt a művészetelméleti tudományos vizsgálódások terén. Költői tehetséggel is bir, a lyrai költészetet, a keresztyén novellisztikát és drámát alapos, maradandó becsü müvekkel gazdagitotta. 1868-ban már 3-dik kiadást ért a széles körökben elterjedt: „Wissenschaftliche Kritik der evangelischen Geschichte." már 1861-ben kiadta a nagy becsü „Der Glaube und die Ergebnisse der Naturforschung; 1866-ban a „System der musikalischen Akustik." 1865-ben s következő években kiadta négy kötetben a kitünő: Handbuch der christlichen Kirchen- und Dogmengeschichte für Prediger u. Studirende; a physika, geologia és astronomia hasonlóképen jeles müveket köszön neki, nem különben az ógäl nyelv- és irodalom történet Ossian Fiunghal tanulmányaiban; 1873-ban kiadta „Iroschottische Missions-Kirche der 6—8

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Jahrhndts," melyben kutforrásokból meritett adatokkal bebizonyitotta, hogy Németország nem Róma s nem Bonifacius, hanem angol ev. missionariusok által térittetett a ker. vallásra. Hogy ily nagy tudományu s széles és alapos ismeretekkel biró férfiu különösen hivatva van a keresztyén igazságot annak megtámadói ellen tudományosan védeni, méltán várhatjuk annál inkább, mert Ebrard azonkivül meleg, megpróbált ev. egyházi érzülettel is bir. És valóban az elöttünk fekvő munka, melyet szerző az $187^2/_3$ évben tartott egyetemi felolvasásai alapjan dolgozott ki, tökéletesen igazolja a várakozást, sőt felül mulja azt, a mennyiben valódi bölcsészi szellemben van irva s a logikai szigor és gondolkodási élesség szempontjából az ellenfelek támadásait pontról pontra a legbehatóbb kritikának veti alá. Tudományos tartalma olyan, mely nem csak theologusoknak, hanem szaktudományilag mivelt bölcsészeknek, természettudósoknak sőt nyelvtudósoknak is sokszoros buzditást és tanulságot bő mértékben nyujt. A ki azonban e munkát élvezni akarja, értse mindenek előtt alaposan a német bölcsészeti nyelvet, tegye komoly gondolkodás s lelkiismeretes tanulmány tárgyává. Én immár harmadszor olvasom e munkát s §-ról §-ra mintegy a szerzővel magával átgondolom annak tartalmát s mind jobban győződöm meg a szerző nagyszerü tudományosságáról, mélységes gondolkodásáról s páratlan bizonyitási erejéről. A §§-sok oly belső organikus összefüggésben vannak egymással s oly fokozatosan fejlődnek egymásból, hogy az egészet felületesen olvasni nem is lehet. A szerző nem indul ki abstrakt, aprioristikus metaphysikából, mely — mint maga mondja — egész valójával ellenkezik, hanem észlelt tényekből s bölcsészeti módszere a realistikai s az ő szigoruan tudományos érvelései s bizonyitásai szellemdusak s élénkek s azért távol vannak minden száraz szabatosságtól s pedantikus céhszellemtől.

A jelen első részben tárgyalja szerző — a keresztyén apologetika fogalmának, lényegének s feladatának tájékoztató előrebocsátása után, — „a keresztyénség örök igazságtartalmát a természetnek és az emberi öntudatnak tényeihez mérve," névszerint (I. könyv 15—314 lap) előadja az ethikai törvény, a bün, a megváltás tényeit. Kitünően fejtegeti a világtudatot, az öntudatot s a 64-ik §-tól kezdve a természetet mint törvényeknek complexusát; felette érdekes bebizonyitása (a 73 s köv. §§-ok ban) a természet célszerüségének, a mit három thesisben formuláz, s itt bő alkalmat talál a hires és önhitt Häckel állitásainak megcáfolására. A második könyvben vizsgálja és cáfolja a keresztyénség ellen irányzott rendszereket, névszerint a négy materialistikus rendszert, 1. u. m. a mechanismust, mely az organikus életerőt tagadja és a vitalis functiókat az anorganikus természet physiko-chemikai törvényeiből akarja magyarázni; 2. az aposkopiologiát, mely a természet célszerüségét tagadja; 3. Darvin származási theoriáját; 4. a determinismust vagy az akaratszabadság tagadását és a morál-statistikát. Végül ezekhez csatolja a pantheistikus rendszerek kritikáját boncolgatván Spinoza, Fichte, Schelling, Hegel s a legujabb és jelenleg legkedveltebb Hartmann — „az öntudatlan bölcsészete" — tanait. Nagyon korszerü, hogy szerző kiváltkép Hartmannal, ki ez idő szerint a nap hőse a szabadszellemü speculatio lovagjai közt és divatphilosophus, hosszasabban foglalkozik; Darvin és Häckel theoriáit bizonyosan eddig még senki sem cáfolta meg alaposabban mint Ebrard. E szakasz (347—397 l.) általában sok jelest

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

és tanulságost foglal magában; kérlelhetlen dialektikai éllel s méltó iróniával hozza napvilágosságra a materialistikai bölcseség képtelenségeit, hamis praemissákból vont helytelen és hamis következtetéseit, valamint léleköllő és erkölcsromboló consequentiáit. Valóban itt „ad oculos“ van demonstrálva, hogy a materialismus haszontalan moráltanai minden morált s humanismust tönkre tesznek s egyenesen a bestialitáshoz vezetnek. — Nagyon sajnáljuk, hogy ezen korszakalkotó tudományos munkából nem közölhetünk egyes kivonatokat, nem engedi azt a szorosan összefüggő rendszer sem; annyi ellenmondhatlanul áll, hogy szerző a német tudományosságnak becsületét megmentette, midőn Darvint és a nyomában járó Häckelt a tudomány polcáról leszoritotta.

A második részben — mely szerző igérete szerint az elsőt nem sokára követni fogja — a keresztyénség igazságát a történelem mértékével fogja mérni s az önmagára hagyatott emberiség vallás- és mivelődés történetéből önként ki fog derülni, hogy az emberiség — minden külső civilisátió és haladás mellett sem fejlődik felfelé, hanem az eredeti istenismeret állásáról lefelé hanyatlik mind mélyebb elfajulásba és belső nyerseségbe, a miből a bünnek romboló hatalma s a megváltás szükségessége elegendőleg kitünik.

Kivánatos, hogy ezen kitünő és sokoldalu érdekkel biró munka magyar nyelvre is lefordittassék és mindenképen népszerüsittessék; kivánatos, hogy nemcsak az egyházi és theologiai szaklapok, hanem az egész napi sajtó — mely máskülömben oly nagy mohósággal és önelégültséggel szokott minden keresztyén- és egyház-ellenes művet ismertetni, dicsérgetni s ajánlgatni, — ismertessék ezen alapos tudományos munkát, közöljenek belőle kivonatokat és segitsék általa a nagy közönségben ismét felkölteni a keresztyén szellemet. A tudomány ápolóinak egyáltalában nem válik dicséretökre, ha rendesen csak a Darvin iskolájából való materialistikus productumokat fordítják le s ismertetik, az Antidarvinisták tudományos belbecscsel biró munkáit pedig mintegy megvetéssel agyonhallgatják. Kivánatos, hogy már a gymnasiális tanárok ily apologetikai szellemben adják elő a természettudományokat, mely célra a jelen munka kitünő szolgálatot fog nekik tenni; de kivánatos mindenekelőtt, hogy theologiai intézeteink tanárai e munkát behatóan tanulmányozzák s papnövendékeiket ily szellemben oktassák, hogy többé elő ne fordulhassanak oly botrányok, minőket a protestáns egylet minapi gyülésében ismét napvilágosságra hozott, hol t. i. Szász Károly azt mondá: hogy a papnak oly tanokat kell hirdetni, melyeket maga sem hisz, vagy pedig homályos allegoriákban szólva kell csürni csavarni a confessiókat; ugyan kinek volna kedve két egymással ki nem engesztelhető ellentét közt tántorogni? — A mire azután a „Religio“ 37-dik számában éles gúnynyal felkiált: „Ime, protestáns ember vallja, hogy a protestantismus keresztyén társadalom ellenes intézmény nálunk is,“ — s mint olyat denunciálja azt a kormánynak. Nem, a ki Ebrard apologetikai munkáját olvassa, meg fog győződni, hogy a keresztyénségnek s ugy az evang. vallásnak és hitnek igazságai megegyeznek ugy a természet, mint az emberi öntudat s a történelem tényeivel s hogy e szerint a hit és tudomány közt nincsen ellentét! Valóban nagy ideje immár, hogy mindakét hitvallásu ev. magyarhoni egyházunk feleszméljen valahára s ne türje tovább saját kebelében a protestáns egylet s a vallásos

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nihilismus dulakodásait. Ne tápláljak s ne ápolják tovább saját kebelökben a mérges kigyókat az egyházkerületek; őrködjenek a superintendensek s az esperesek — mert erre vannak hivatva — az ev. egyházaknak tiszta hite felett. Nézzék, mivé tette a prot. liberalismus vagyis unitarismus az ev. egyházakat Svájcban és Franciaországban! Nálunk is mulhatatlanul oda fog menni a dolog, a mit az ultramontanismus oly nagy kárörömmel jósolgat, hogy a protestantismus atomokra feloszolva, önnön magát fogja kiéheztetni!

Azért hagyják meg szigoruan az egyházkerületek a papoknak és tanároknak, hogy a ker. ev. hitet hirdessék és tanitsák, hogy pedig azt tehessék valódi belső meggyőződéssel, arra legkomolyabban ajánlom Ebrard apolegetikájának tanulmányozását.

**Rimler Károly,**
nagyváradi ev. lelkész.

---

## Könyvészet.

Ez alkalommal következő, hozzánk beküldött irodalmi jelenségeket emlitjük fel:

Szabolcsmegyei és hajdukerületi népiskolák 1873. évi tanügyi állapotáról szóló Elnöki jelentés és a nevezett tankerületek 1873. évi közoktatási állapotának táblás kimutatása. Debrecen, 1874. Irta Kiss József, szabólcsmegyei és hajdukerületi kir. tanfelügyelő. — Nagy gondal összeállitott igen részletes és tanulságos táblázatok.

A nagyenyedi ev. ref. Bethlen-főtanoda előljáróságának véleménye theologicum seminariumának Kolozsvárra való áttételét javasló inditványra. Maros-Vásárhely, 1874. Nagy 8r. 15. l. Aláirva Gr. Mikó Imre főgondnok és Székely Ferenc jegyző által. Az áthelyezés egyáltalában nem helyeslik.

A magyarországi prot. egylet évkönyve. Az 1874-diki pesti harmadik közgyülés naplója. Szerkesztette Kovács Alb. egyleti titkár. Budapest, 1874. 8r. 124 l.

A protestans polémika kézi könyve Irta Dr. Hase Károly jánai theol. tanár. A harmadik német kiadás után forditotta Hegedüs János nagyenyedi theol. tanár. Revidealta Makkai Domokos nagyenyedi tanár. I. kötet. Az egyház A prot. theol. könyvtár II-dik kötete. Budapest, 1874 8r. 300 l.

Mennyei lépcső. Egyházi beszédek. Irta Dr. Kohlbrügye Fr. H. elberfeldi ref. lelkész, forditotta Rácz Károly a gyoroki ref. gyülekezet predikátora. Kiadta Dr. Böhl Eduard ref. hittanár a bécsi cs. kir. ev. theol. intézetben. I. Füzet Sáros-Patak, 1874. Nagy 8r. 84 l. Ara 70 kr.

Fábián Mihály harkányi ref. lelkész ur előfizetést hirdett ily cimü munkára: Az Isten országa, az evangyeliomi példázatok szerént, egyházi beszédekben Schweizer S nyomán. A munka 18 egyházi beszédet tartalmaz s megjelenik 1874. Februarban. Előfizetéséi dijja 1 frt. 20 kr. amely akár Fábián M. urhoz akár Taizs Mihály pécsi nyomdászhoz küldhető.

Köszönettel vettük a vértesaljai helv. hitv. egyházmegye Kis Nyéken, 1873. máj. 14. 15 és Seregélyesen, 1873. okt. 14. tartott közgyüléseinek jegyzőkönyvét, amely megjelent n. 8r. 1874. Székesfehérvár 22+10 l.

Tisz... ...EM
1084 1933
gyarapodási naplószám.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A debreczeni

# Iparos-ifjusági egylet

1874. Julius hó 5-én vasárnap

## a vasut melletti Népkertben

szilárd fedélzetü csarnokban

**az egyletnek délutáni 3 órakor saját helyiségében történendő ünnepélyes megnyitása alkalmából, saját pénztára javára**

# Zártkörü Tánczestélyt rendez,

melyre t. cz. *Dávid Mihály* *asztalos úr*

*és családja*

**teljes tisztelettel meghivatik.**

— Kezdete este 7½ órakor. —

**Belépti-díj személyenként 1 a. é. forint;** — felülfizetések az egylet részéről köszönettel fogadtatnak s hirlapilag közöltetnek.

---

Belépti-jegyek előre válthatók e meghivó előmutatása mellett **Antalffy Lajos, Nagy András, Swoboda József, Boros S. és társa** — úgyszintén **Alföldi Mihály** urnak az egylet helyisége melletti — kereskedésében, s az estély alkalmával a Népkert bejáratánál.

Táncz-Zenész **Balázs Kálmán,** — czukrász **Vikol János,** vendéglős **Taresay és Gáspár Lajos** leend.

Szünet alatt az egylet ünnepélyes megnyitása emlékére az egyleti dalkör müködése közben egy dísz-album fog kisorsoltatni.

---

Kelt Debreczenben az Iparos-ifjusági egylet választmányának 1874. junius hó 7-kén tartott üléséből

**Rácz György,** elnök.

**Vadon Sándor,** jegyző.

Debreczen, nyomatott a város Könyvnyomdájában, 1874. Jn.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429